

Julije Benešić

*Pjesme
Feljtoni i članci*

eLektire.skole.hr

SADRŽAJ

PJESME _____	3
PRED KAPIJOM _____	4
SUSRET _____	5
KOD DROBNERA _____	7
NA DUNAVU _____	8
ZABORAV _____	9
OSIJEK _____	10
VJETAR _____	14
RAZGOVOR _____	15
AGRAM _____	17
SLOBODA _____	18
FELJTONI I ČLANCI _____	19
PO SRIJEMSKIM KNJIŽNICAMA _____	20
JEDAN DAN U OSIJEKU _____	26
O HRVATSKOM RITMU _____	30
»RASPOJASANA« SLAVONIJA _____	35
FRANU GALOVIĆU _____	41
HENRYK SIENKIEWICZ _____	44
O VLADIMIRU LUNAČEKU _____	48
AUTOBIOGRAFIJA _____	59
Rječnik _____	66

PJESME

PRED KAPIJOM

Prosinački sjaji mjesec, oblaci se vitlaju,
Stojim tužan, romantički gledam plahe oblake.
Naslonjen o bravu, čekam da se vratar probudi,
Da otključa kapiju.
Stojim, gledam preko puta gdje su tvoji prozori,
Romantički uzdahnuvši crtam tvoje obrve,
I tvoj pogled oživiti sad u duhu nastojim,
 Riječju: mislim na tebe.
Znađem dobro, pouzdano: sada spavaš, sigurno.
Ugašeno svjetlo; – vidim blijedo kroz okno
Kako drvce stoji, to je krasno Piotrusievo
Drvce božićno.
A ti letiš. Na bezdane oči se je sveo veo
Veđa tvojih. Trepavice počivaju odmorne
Na obrazâ baršunastim jastucima. Drijemaju.
Usta su ti mrtva – lijepa.
U svem zraku tvoj je dah i tvoje tijelo.
Osjećam u cijeloj sobi mirnu, tihu
Površinu duše tvoje. Jedva dišem.
Tvoje vruće ruke tražim.
Da se trgneš, poginuo bih, al ti spavaš,
Ja ti ćutim ruku, usnu ćutim gornju,
Jao, gdje ste mojih osamnaest prošlih ljeta!
 Ja se varam, zanosim se mišlju beznadnom,
Stojim vani, na ulici, gledam mjesec,
Gledam kako oblaci se kao magle
Uvijaju i valjaju.
 Tiho dišeš. Tvoje misli ne znam.
Ni ne želim znati prošlost tvoju,
Cijela tvoja, sva sadašnjost, cijelo biće,
Cijelo tijelo tuđe mi je... ne, ne, lažem...
Ja te ljubim.
 Mjesec ide po oblaku. Vrtar ide.
Čujem korak, lampu meće na podnožak,
Ključ mu škripi. Zbogom, dušo, spavaj slatko,
Ti, mjeseče, putuj sretno!

Krakov, 29. XII. 1906.

Istrgnuti listovi, 1922.

SUSRET

Ja ne znam, da l' ti živiš, il si utvara,
Il laž il krv kroz tvoje žile teče,
Je l' mati tvoja san, il bol te rodila...
A ako si fantom, ne taji svoje čudi,
Ne skrivaj tijelo zvjezdano za oblik svagdašnji...
Il živiš kao ja: od zraka i od sunca,
I dišeš noću teško, a plačeš od boli,
Tad skini ovaj sveti astralni sjajni krug
Što sja nad glavom tvojom i nemoj tajiti,
Već reci, pravo, prosto, po čemu, kako, otkle
Ti poznaš moje želje i čežnje, misli, ćud,
Te znadeš uvijek naprijed što želim, veliš prije
Što čuti žudim, prije no žudnja osvane.
I zašto si na svijetu i zašto baš kraj mene?
Pripovijedaš mi slatko da ljubiš. Koga? Mene.
A zašto? Tek jednom smo se sreli usput slučajno.
Pa zašto voliš, veliš da ljubiš, dobro, reci:
Pa zašto ljubiš? Ništa, ni dobra nikakva,
Ni zla ni neugodna, tajinstvena ni mrska,
Ni ičeg čemu daje tvrdoću srce, ljubav,
Mekoću nehaj, mržnja, tebi ne učinih.
Pa zašto mi ko jučer sa poklikom u susret.
I danas letiš pa se priljubljuješ uz mene
Ko osirojtjelo ptiče?
Kroz cijelu noć o meni, veliš, samo misliš.
Ti bi do zore, kažeš, govorit rado sa mnom.
Ćutim ti vrelo čelo,
Na vratu su ti vlasi već posve vlažne.
Po mramornom ti licu prevlačim rukama
I obrve što tanko, ko sjenka šipčice,
Po sunčanom se čelu savinuše, dotičem.
Ti veliš da me ljubiš i gledaš u mene
Ko ja što gledat volim kad gledam čežnju svoju.
Jest, dopadaš mi se.
Što želiš? Usta moja? Ne, ne dam, jer se bojim
Za tvoje mlade usne i tako nevine.
Četrnaest ti je ljeta; baš danas slaviš tužno
I dvostruko svečarstvo.
Tri marame ti majka za dar poklonila.
I suzama se oči već napuniše. Šutiš.
Po šutnji poznam, znam po lijepe glave kretu
Što mećeš je na prsa moja, ćutim, plačeš.

Da, s ovoga si svijeta. Ko talasi smo došli
U isto more, isti nas potjerao vjetar.

Krakov, 20. II. 1907.

Istrgnuti listovi, 1922.

KOD DROBNERA

Ko lani gledam sa istim čuvstvom
U drugo lice.
Ko lani čekam sa istim stidom
Na pogled.
Na smiješak čekam, nijemo čekam
I gledam.
Ne mogu, ne smijem pustiti oku
Da oda -
Već plaho gledeć, čekam blijedeć
Na prvu riječ.
Ko lani čekam, al onog nema,
Što bješe tad,
Ni mosta, rijeke, ni pjesme meke,
Ni poljupca.
Smjehuljak drhće, a oko trepće
Saneno.
Bog zna, što želim, i zašto ne ću,
Ne mogu otić
Odavde. -
Kad opet jednom zavrti glavom
Zemljin krug,
Kad dođe srpanj i ljeto novo
Nanovo,
Povenut ćete, ugasnut ćete
Vi usne, oči
Ljubične.
A ja ću kopat po pepeljnjaku
Da nađem žar još posljednju.

Krakov, 7. VII. 1907.

Istrgnuti listovi, 1922.

NA DUNAVU

Duboka noć. Tišina. Klepeće mlin.
Sa one strane Dunava
dopire pijana pjesma.
Iz silne daljine se čuje neko drhtanje:
Ili je pjesma nimfa il škripi
nepoznat glas.
Sjedim pod sjenom platana.
Mjesec se smješka
i plemenito sjaji i na rijeku i drveće nijemo.
Noć dršće pjevanjem, milinom, šuštanjem
rijeka i dalekim glasom.
Ja sjedim i čekam na pojav božanstva
koje je mrtvo, il se pritajilo,
umrlo...
ili nije nikad ni bilo živo.
Čekam na drhtaj nutrine,
na slutnju...
Čuju se ljudi. I oni čeznu i ljube,
i oni umiru, teže i zovu,
grle fantome...
Kako je glupo sve to:
i mjesec i pjesma i ova tišina.

Ilok, 1907.

Istrgnuti listovi, 1922.

ZABORAV

Kako je lijepo zaboraviti,
kô nikad da nije bilo.
Cvijećem razasut tisuće boja
I pokriti vatreno tlo.
Zaboravit!! Zaborav! Lijepa riječ!
Sjedim uz glazbu i slušam.
Drukčiji glasi. Volim ih. Gdje si?
Sietim se uz nju i tebe.
Sve vrvi i bukti, - a mene nema
kô nikad da nije bilo.
Bez imena si, bez dodira,
bez uspomene! -
Ah, kako volim život taj
u polusjeni, lagan,
bez jarke vatre, silnog leda,
u lakom smiješku s tugom.
Zaboraviti, zaboravio...
Da, blago meni danas.

Vukovar, 20. VII. 1907.

Istrgnuti listovi, 1922.

OSIJEK

Tada sam mislio o dalekom svijetu,
o gradu što sam ga zidao noću
naslonivši dječачku glavu
na jastuke hladne i bijele.
Kraj Dunava negdje, ne, na otoku,
na malenoj adi šiljasta crkva,
mostovi, palače, ulice, tramvaj,
i vodoskoci.
Onda sam počeo čeznuti za dalekim gradom,
za bukom, glazbom, Parizom,
za Indijom, za divnim Ceylonom,
koji je na mapi crven
ko golemi komad rubina.
A sad sam opet došao k tebi,
dječачki, nevini grade,
i gledam te, vidim te očima onim
dok sam tu tražio ono čega i nema,
očima onim dječčaka od trinaest godina,
gledam i otkrivam ona čudesa,
gajeve, parkove i šedrvane,
mostove, palače, zidove stare,
kasarne žute, tornjeve vitke,
gledam i čitam iz tvoga lica,
iz moga srca iste još sne.
Tu si.

Jutro je. Ista aleja;
vidim gdje vjetar treserusomači njen retikil,
capsella bursa pastoris,¹
zelena mirisna točkasta hitra,
cicindella campestris,²
grimizna, mošusna cvilidreta,
radosna draguljna vinova pipa,³
kokica,⁴ metalno modra, u svili ko gospa,
zeleni blistavi opojni babak,
dazulja vitkih rogova, skrivena u hladu,

¹ Latinski naziv za biljku rusomaču, korov.

² Latinski naziv za kukca tvdokrilca *hitra*, *pješčara*, čije ličinke vrebaju iz pijeska na plijen.

³ Vrsta kukca tvrdokrilca, štetočina u vinogradima.

⁴ Kukac hrušt (naziv se koristi na Fruškoj gori).

vodoljub,⁵ crni podmorski čamac,
bezbrojne neke dugokrake muhe,
tihe bjelouške na crnome panju,
veliko lišće ko šumske lepeze,
mlječike, paprat i kopito konjsko,⁶
tussilago farfara,
kojemu korijen miriši po nekom
dalekom kraju, po Indiji, Javi.
Šištati⁷ je iza nasipa silnog,
golemog tada poput planine,
skrivao tajne vodâ i vrbâ,
skriva l' ih sad još? Vodi li put još
tamo uz potok u zavoja dva?

Zeleno žito, vlažno, sa srebrnim sjajem,
a nad njim ševe.
Mokra je zemlja.
Tri prosna dana.⁸
Exaudi, exaudi, exaudi,
Domine, preces nostras.⁹

O, kupine, guste, krvave, crne,
uz trsku i putove zelenog Waldla!¹⁰
Zdravo, stara skelo na Dravi!

U ovoj aleji još osjećam miris
nekih kaputa i usana mliječnih,
još uzvike čujem i razgovor dugi,
pun vatre i riječi, riječi, riječi,
praznih po smislu, al' punih po snazi,
po vjeri i nadi, i nadi, i nadi.
Od njih ne osta ni čežnja, ni tuga,
one su tu, još su tu, u meni,
u ovoj aleji, tu, pokraj klupe,
i tamo kraj klupe, još deset koraka,

⁵ "Veliki crni kornjaš (vodoljubi nisu grabljivci nego se hrane biljem; samo im ličinke love puževе)" (B. Klaić)

⁶ Biljka kopitnjak, latinski *tussilago farfara*.

⁷ *Šištati* – "(od njem. *Schiezstand*, odn. *Schiezstätte*), strelište, streljana (vlasništvo nekadašnjeg vrlo ekskluzivnog lovačkog društva; po informaciji starijih Osječana nalazilo se kraj današnjeg Gradskog vrta)" (B. Klaić)

⁸ Tri dana pred Spasovo, kada se osobito po selima održavaju procesije u kojima se milo (prosi) za dobru godinu.

⁹ *Exaudi, exaudi, exaudi, Domine, preces nostras* (lat.) – Usliši, usliši, usliši Gospodine, molitve naše

¹⁰ *Waldli*, šumica u Osijeku pored rijeke Drave.

al' klupe tu nema. Pa ništa, nek nema,
ja ju još vidim i čitam još na njoj
magična svoja slova S. W. U. D.,¹¹
rezana nožem i čitana često,
čekana, čekana mnogo popodne.
S. W. U. D.

Nevini grade!

Frau Sachs, Dana, Olja, Justina, Nataša,
Frau Stuhlhofer Theres stara.
»Ich wünsche wohl gespeist zu haben«.¹²

I ti, ime ti je sveto, neću da ga spomenem,
i vidio te nisam dvadeset ljeta i neću
da te vidim.
I lipa po kojoj su tada padale kapljice kiše,
i ljuljačka neka za ogradom sivom.

Noć je.
I iste one moje zvijezde od trinaest godina,
dvostruke negda na gukeru starom,
cvjetovi hladni nebeski, Kastor i Poluks,
Rigel i Sirius¹³ strašni.
Ništ nisam znao, bez čežnje i želje
gledao sve sam
ko dječak od trinaest godina;
danas sam sve to upozno
i gledam bez čežnje i želje
ko dječak od trinaest godina.
Nevini grade!
Sve je tu. Ljubim te, grade,
ne osjećam tvoga života
i ne vidim ljude, te tvoje ljude...
Nema ih.
Čitam sa firme stara imena,
kojih i nema,
gledam za smeđom kapijom drvo
posve u cvijetu blijedomodrom;
kraj njega bunar,
i tanka lijeha maćuhicâ

¹¹ "Tajanstvena slova iz pjesme *Osijek*, koja autor objašnjava kasnije u feljtonu *Jedan dan u Osijeku* kao njem. Sagen wir und Du – recimo jedno drugome "ti'." (B. Klaić)

¹² Njemački: Želim se dobro najesti.

¹³ *Kastor, Poluks, Rigel, Sirius* – imena sazvežđa, odnosno zvijezda.

tkanih od crnog i žutog baršuna.
Prolazim tiho, ko da me nema.
Gledam na smeđu kapiju, pazim,
ne nije sad smeđa, već siva,
ne, ona je smeđa, smeđa je, ista
kao i onda; jučer il lani?
Za mene sve je to veliko dana.
Prolazim, opet polazim natrag,
idem sve lakše, tu sam, kraj vrata.
Napolak stoje otvorena.
Jao! Drveta nema, nema bunara,
neka se crna zidina digla, –
nema? Zar nema?
Okrećem glavu i zaklapam oči
i ne vidim plavu glavu što s okna
u mene gleda.
Frau Stuhlhofer Theres stara.
»Ich wünsche wohl gespeist zu haben«.
Nema bunara ni plavoga cvijeta
na rašljastoj visokoj krošnji.
Oči zaklapam. Ono je tu još,
granato drvo, i obruč točka
i veliki kàbō
i tamo su negdje još jagode zrele
i bobice ogrozda tvrde i bijele,
i prekrasni šafran,
sjenica trošna od vinjage stare,
dragoljub crven, dragoljub crven,
sve je još tu.
Nevini grade!
Nosim te, tu si mi skriven
kao u plavoj kaseti,
tu, gdje se ne zna
da ima zakon
po kojem zemlja godine gradi,
po kojem kosa postaje sijeda,
po kojem postoji prostor i vrijeme,
tu si mi vječan.

Osijek, 1. II. 1921.

Istrgnuti listovi, 1922.

VJETAR

Noć. Vjetar. Zuje telefonske žice,
a negdje prozor lupa, zapomaže:
»Zatvorite me, past ću sred ulice,
ne tresi tako, vjetre, bijesni vraže!«

A žice bruje pune grdnih vijesti:
»Što teretite nas teretom rata!
Mi dršćemo od groze nad objesti,
što ljudožderski kolje svoga brata.«

Kroz maglu mjesec krnj se lijeno vuče.
On vidi sve, i Keniju, Ugandu,
al ne zna što to žicom glas fijuče,
ne pozna podlu kultur-propagandu.

O niti visi rat, smrt prijeti miru.
Kroz vjetar urla Heil! i vidim lica,
zemljake tvoje, Fili, u panciru,
to ropsko krdo gnusnih ubojica.

Ljubav il mržnja, što će svladat prije?
Da l' znadeš što je od tog dvoga jače?
Najsladši smijeh je tko se zadnji smije,
najgorče plače posljednji tko plače.

Zagreb, 16. III. 1941.

Rad (Fili, kanconijer ili pjesmarica) 1967.

RAZGOVOR

Strijeljano danas pedeset
intelektualnih začetnika
i razbojnika dva.
U Nezavisnost tako.

Vi, Fili, dišete lako
u Kulturbundu,
a meni je teško ko vagabundu.

– »Povucite se, slažite pasijanse,
rješavajte križaljke, rebuse,
enigmatsku literaturu!«

»Kakva je to slobode ruža
što nam je vjekovni neprijatelj pruža?«

– »Kad se nova država stvara,
prvu riječ vodi uvijek fukara.«

»Mi, narod golubinje ćudi,
slavski puk od tamburaša,
pirskih gajdaša,
u blagosti tko nam je premac?«

– »Vaš savezni zaštitnik prvi je Nijemac,
der Deutsche ist treu¹⁴ istinski.«

»Čuješ li to, wienerneustadski Zrinjski?
Spasilac susjed je sa Rive degli Schiavoni¹⁵...
tako krugoval-radio zvoni
na sve strane.
O, da to čuješ, Frankopane!«

– »Sad nema više panslavizma!«

¹⁴ *der Deutsche ist treu* (njem.) – Nijemac je vjeran

¹⁵ *Riva degli Schiavoni* (tal.) – Slavenska obala, naziv dijela obale u Veneciji; ime je dobila po Hrvatima

»Da, sad je slavlje sadizma:
do koljena krv, u lice vam prska,
sramota, laž, žig divljaštva, barbarstva,
grabež, razbojstva, prljave krađe,
misao o slozi veleizdaja drska.
A sloga, s kim?«

– »Bratski su narod vam sada Slovaci.«
Nebratski – Rusi, Česi, Poljaci.
Strijeljano danas pedeset
intelektualnih začetnika
i razbojnika dva.

Mračí se. Valja zastore spustit,
Civilna zaštita pazi na zamračenje.
Da mrak je sve gušći.
Sad bomba praska, ne, ne puca zora.
Spušta se mòra.
Ne, neće biti dâna,
Već tmina bezdana.

– »Seid brav und still. Unsre Macht,
die immer wacht
auf euch bedacht,
sie sorgt um eure ewige Nacht!«¹⁶

Zagreb, 23. IX. 1941.

Godišnjak Matice hrvatske, Vinkovci 1963.
Fili, kanconijer ili pjesmarica, 1967.

¹⁶ Njemački: Budite dobri i mirni. Naša moć, koja stalno nad vama bdi, brine se za vašu vječnu noć.

AGRAM

Na uglu Göringstrasse i Piefkegasse
otrčan starac stoji,
tup pogled kao da prolaznike broji.
Prolazi ljudstva sva sila, mase,
prolaze, žure kud koji.
Na uglu Göringstrasse i Piefkegasse
otrčan starac stoji.
Zna on da tuda prošeta se
Fili sa Adelgundom,
Gundelindom, Matildom
i Hildegardom,
kćerima svojim.
Na uglu Göringstrasse i Piefkegasse
starac djevojčice broji:
Matilda ista Fili je, pozna se:
nos kao patkin kljun stoji.
Gdje su vremena, tko će da broji?
Tko li još čuje glase?
Prolaze kroz Göringstrasse
Matilda, Hildegarda,
Fili za ruku prihvaća se
Adelgunda, a Gundelinda
za starcem obraća se:
»Gib dem Alten zwei Pfennig für 's Brot,
das ist der letzte Krobot.«¹⁷

25. IX. 1941.

Godišnjak Matice hrvatske, Vinkovci 1963.

Fili, canconijer ili pjesmarica, 1967.

¹⁷ Njemački: Daj starcu dva pfeninga za kruh, to je posljednji Hrvat.

SLOBODA

škotska balada

Kraj prozora mrko stojiš,
nekog čekaš, kog se bojiš?

Fili! Fili!

Moj je dragi čovjek učen,
Sve se bojim bit će mučen,
Stanovi se preglédajū,
premeću se, oduzimaju
spise, knjige sumnjivice
i masonske iskaznice.

O!

Zar Ti dragi mason,
vjerovat u ljudstvo smio?

Fili! Fili!

Sad je, vele, novo doba,
nema više sluge, roba,
služe misli samo jednoj,
nezavisnoj, nepobjednoj.
Nitko nema svoje svijesti,
podložni su jednoj pesti.

O!

Tu, gdje nema ljudskih prava,
nezavisna je država.

Fili! Fili!

Da uskrsnu svi Hrvati
što su znali život dati,
svi umnici, velikani,
svi muževi odabrani,
zar bi bili postrijeljani
pohapšeni, povješani?

O!

Oni, što su nekoć bili
da ožive, sami bi se
u slobodi objesili,
a ostali eno — — — vise.

Fili! Fili!

27. XI. 1941.

Godišnjak Matice hrvatske, Vinkovci 1963.

Fili, canconijer ili pjesmarica, 1967.

FELJTONI I ČLANCI

PO SRIJEMSKIM KNJIŽNICAMA

Blaženi je kraj brežuljaka i ubavih potočnih dolinica živio u idilama i bogatstvu svojem. Na najskrovitijim mjestima otkale se vidi samo obližnja šuma i tek početak tijesne doline, proviruje crveni toranj manastirske crkve. Uz Dunav su se opet uz obalu podigli ponosni tornjevi na historičkom zemljištu otkale se nekada navaljivalo i branilo od neprijatelja. U one skrivene i skrovite strane povukoše se pravoslavni monasi, a u ove javne i tako reći izazovne katolički redovnici. Kulturni su pobornici tu provodili život samozataje i požrtvovanja, a i dalje od fruškogorskih proplanaka, po dolinama Orljave i ravnoj Podravini. Nisu živjeli u nehaju i preziru života nego u radu i svezi s brigama vanjskoga svijeta. Napunili su knjižnice svojim knjigama i putili narod na stazu koja je po predanju njihovih predšasnika vodila u vječni život.

Književnikom je bio skoro isključivo fratar. Što je govorio s propovjedaonice, to je vezao u dugačke ili latinske ili hrvatske periode ili bi pleo u stihove. Ono što je pjevao narod bilo mu je najčešće profano. Rijetko je koji uzeo pučku pjesmu za svoj uzor. S Horacom¹⁸ u ruci šetao je pobožni redovnik po baščama i uz široki Dunav, u refektoriju se šalio Marcijalovom¹⁹ doskočicom. Za javni je život pisao historije i drame iz Svetoga pisma. To su bila slavonska žarišta kulture i literature, razasuta kojekuda bez velike sveze i bez središta.

Taj je književni rad bio velik, knjige omašne i dosta mnogobrojne. Interes za literaturu bio je i bez književnog središta velik. Štoviše: i prva je hrvatska literarna polemika našla mjesta baš na slavonskom tlu. Slavnu je i veliku knjigu izdao oficir, Reljković od Ehrendorfa. Zakoračio je u tuđ posjed. Vojnik da se bavi knjigom! Neviđeno. Njegova je knjiga doduše puna morala: on morališe svuda, ponajviše suviše i nesavezno. On hoće da bude mentorom. Na njega se digoše kritičari i, mada nije bilo beletrističkih listova, napadoše nedužnog autora koji je htio da bude moralan i da istodobno zabavi indolentnog Slavonca. Nisu proti njemu uzmanjkali ni osobni prigovori, ni sitna zabadanja. Umni i razboriti autor doda drugom izdanju odgovor na kritike i nekako postiđeno sam priznaje da se moralno stanje u Slavoniji popravilo. Doista se ni do danas nije izgubilo ono čemu on najviše prigovara. Nije nestalo ni kola ni sijela ni prela. Vrijedni je Reljković pretjerao. Mnogi je, pače i sam Katančić, spomenuo *Satira* i dobacio mu svoju. Ljudi su najviše na temelju te knjige nepovoljno sudili o bivšoj a i o sadašnjoj Slavoniji.

Da Slavonija nije bila posebno duševno središte sa svojom posebnom, posve odijeljenom književnošću koja ne bi stajala ni u kakvom dodiru i savezu s ostalom hrvatskom, dalmatinskom, bosanskom i srpskom književnošću, to je čovjeku jasno odmah na prvi mah čim uđe u koju samostansku knjižnicu. Dubrovačka literatura, dakako nabožna, dalma-

¹⁸ Starija verzija pohrvaćenog imena rimskog pjesnika Kvinta Horacija Flaka (Quintus Horatius Flaccus, 65-27. pr. Kr.), autora čuvenih *Oda*.

¹⁹ Marko Valerije Marcijal (45-104 n. e.), starorimski pjesnik poznat po epigramima

tinski rječnici, mnogobrojni primjerci Belostenca, Jambrešića i Štefana Zagrepčanina²⁰ dokazuju da su se te knjige ne samo naručivale nego i upotrebljavale, čitale. Može li biti nedvoumnijeg dokaza uzajamnog rada od toga kad se npr. u šarengradskoj biblioteci nađe djelo Ivana Zadranina²¹ o Filomeni, kćeri kralja Pandijana, a u vukovarskoj ljubljanski egzemplar djelâ sv. Bonaventure²² sa zlatnim inicijalima? Djela su bez sumnje prenesena na različit, možda i čudan način, – može se ustvrditi, da su mnoga i pokradena za jedan samostan na račun drugoga, ali nikako nije vjerojatno pomisliti da su te knjige došle baš s l u č a j n o u srijemske samostanske biblioteke i još u tolikom broju.

Zanimljive su te zaprašene, zanemarene, zakutne sobe i sobice, u kojima se nalaze srijemske samostanske biblioteke. U cijelom ih Srijemu ima malo, a i većih javnih, odnosno polujavnih knjižnica neće se mnogo naći. Vukovarska se sastoji od dvije sobe. Jedna je krasna soba s čarobnim izgledom, puna knjiga, bez kataloga, neudešena, ali veoma bogata. Cijeli Katančić s mnogim duplikatima, Pavićev *Ramus olivae*, svi rječnici od Della Belle do Stullija, sve prodike Mihalićeve, mnoge novije i starije knjige itd. Šarengradka ima u maloj sobici i Vitezovića i Štefana Zagrepčanina, ne fali, naravski, ni Katančić, ni rječnici. U iločkoj isto skoro bez promjene. A svuda veliki svesci Reiffenstula, pa nekih nepoznatih, nepoznatijih i posve zaboravljenih dogmatičara i skolastičara. U Petrovaradinu po stubama stoje veliki ormari s debelim jezuitskim knjigama: misali i brevijari, homilije i priručnici za asketski život. Ništa hrvatsko.

To je vanjski pogled stotine i hiljade debelih, zaprašenih, u kožu uvezanih, na pergamentu štampanih knjiga s divnim crvenim i zelenim slovima, pa onda bezbroj nekih bijelih sićušnih talijanskih knjižica, tako malenih da ti iz ruku ispadaju, napokon ozbiljne i omašne knjižurine moralnih teologija. Beskrajnost istih i jednih te jednih stvari. Neka omara, polunesvijest, neka ukočenost leži u tim ormarima. To nije umrlo, jer nije nikada ni živjelo. To su tragovi, samo t r a g o v i ljudskih misli. U toj množini latinskih knjiga kojih danas ne čita ni živa duša naći će se polovica priručnika kojima je svaka druga riječ izvađena ili parafrazirana iz Svetoga pisma, a druga pola služi za praktičnu uporabu kao npr. rječnici, leksikoni i zbirka citata. Te zbirke citata nalaze se u hiljadama. Flores legum, Flores sanctorum, Prodrumus asceticus²³ itd., itd. Velik je trud, kao što i mora da bude kad se slaže takova antologija. Sve su to većinom antologije iz svetih knjiga. Ima primjerice priručnik za sve riječi i citate iz Svetog pisma. Knjižurina deblja od svih prstiju. I u to se utrošio ljudski život, ne jedan nego njih stotine i stotine. Šta su ti ljudi ostavili iza sebe? Debele knjige bez duše, bez krvi, bez misli. To su djela latinska. Ostaju naša, hrvatska, koja brojem nikako ne dostižu latinskih, dapače ni talijanskih, a u Iloku niti njemačkih – ali koja nisu nikako i ni po čemu pusta jeka one mase tuđih, tuđinskih i danas po svemu suvišnih knjiga. U našima će se naći mnogo života. One nam, naime

²⁰ Ivan Belostenec (1594-1675), pisac i leksikograf, autor djela *Gazophilacium Latino-Illyricorum onomatium aerarium*; Andrija Jambrešić (1706-1758), isusovac, s Franjom Sušnikom koautor rječnika *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica* (1742); Štefan Zagrepčanin (Štef Zagrebec), kapucin iz 18. stoljeća; izdao zbirku propovjedi *Hrana duhovna*.

²¹ "U književnosti poznat kao *Ivan od Zadra*, ali za njega 'ne znamo tko je bio i kad je živio' (Kombol); znamo, međutim, da se tako sam nazvao na natpisu i na kraju svoje *Historije od Filomene* (Mleci, 1672) koju spominje naš autor" (B. Klaić)

²² Svetac kojemu je posvećena vukovarska crkva, u kojoj se nalaze njegove relikvije.

²³ *Flores legum* (lat.) – Cvijeće (antologija) zakonâ; *Flores sanctorum* – Cvijeće svetaca; *Prodrumus asceticus* – Asketski vjesnik.

mnoge od njih, donose pred dušu cijeli svoj vijek. Ali nisu naše knjige samo one koje su pisane od Hrvata hrvatski, nego u dosta uglednom broju i one koje su naši ljudi pisali i latinski. Spomenut ću samo Firmanusa i Katančića.

Firmanus piše latinski kao i Katančić, a ipak su obadvojica naši. Ne radi jezika ni po jeziku, nego po stvari, duhu i oduševljenju za našu stvar. Onda je sve što je god bilo »iliričko« bilo opće, zajedničko, naše, naša stvar. Katančićevi *Fructus auctumnales*,²⁴ ma da su pisani polovicom latinski, ne bi nikada bili shvaćeni od potomka Ciceronovog. Takav je i Joseph Cinesiae Firmanus.

Godine 1699. izdao je knjigu o Srijemu i iločkoj vojvodini. Bilo je vrijeme kad je Eugen Savojski²⁵ istjerao Turke, a Slavonija se i Srijem ponovno preporodiše pred Evropom. Časnici i plemeniti, nepoznati inače Joseph Cinesiae Firmanus prikazuje pred svijetom što je Srijem, a domaćeg građanina upozoruje što vrijedi njegov zavičaj koji je po kralju Leopoldu poklonjen braccianskom knezu, Liviju Odescalchom.²⁶

Kolika naivnost, plemenitost, dobra volja i marljivost izbija s tih malobrojnih, u pergamenu uvezanih stranica! Koliko poniznosti pred vlašću, samosvijesti pred tuđinom, a dike nad krasotom zavičaja svoga! Jer nema sumnje da je taj neznanac bio ili Srijemac, ili se posve asimilovao domaćem življu. Piše o neobičnim i izvanrednim krasotama Srijema, a pri tome vječno citira slabo poznate, nepoznate i posve zaboravljene autoritete. Sve to u nakaznoj latinštini, punoj najstrašnijih barbarizama.

Nije potrebno mnogo fantazije da čovjek posve živo zamisli krug u kojem je dobar taj pisac živio. Sjedio je na krasnom balkonu dvorca knezovâ Odescalchi i gledao u veliku, žutu bačku ravnicu. Uz njega sjedi Livije Odescalchi, vojvoda cerejski, braccianski i srijemski. Pod njima se raširila plava ploha dunavska, urešena kao buketima kitnjastim adama i prosuta u uske i tanke Dunavce desno i lijevo. Vojvoda je braccianski i cerejski pred godinu dana došao u Srijem kao srijemski vojvoda (milošću cara Leopolda, koji je uklanjao domaće a namještao strane gospodare hrvatskim zemljama). Pokojni mu Joseph Cinesiae Firmanus hvali Srijem. Tu je bogatinja polja, obilje vode, dražest brežuljaka, rimske »deliciae mundi«. Fruška je gora odlična zbog svoga vina koje ne zaostaje ni za falernskim ni pucinskim:²⁷ na cijelom ćeš svijetu teško naći para tome vinu. Tako veli Firmanus. A dobar se Livije čudi i diže čašu s crvenim vinom, divi se boji, aromi i teku. Dobri fratar – Firmanus mora svakako da je bio svećenik – nastavlja: Neću da govorim o veličini i tečnosti cucurbitorum pirorum²⁸ koje su tako ogromne da ćeš ih teško moći s obadvije ruke obuhvatiti. Dobri fratar to znade, on upućuje novoga vojvodu i kneza. Po njemu je Srijem zemlja čudestva. Bez sumnje je ili mnogo pretjeravao, ili je samo laži citi-

²⁴ Latinski: *Jesenji plodovi*, latinska i hrvatska pjesnička zbirka Matije Petra Katančića (1750-1825)

²⁵ *Eugen Savojski* (1663-1736), austrijski vojskovođa, istakao se u protuturskim ratovima nakon 1683.

²⁶ *Livio Odescalchi* – "talijanski knez koji je od austrijskog cara Leopolda I. dobio iločki posjed za svoje zasluge u borbama protiv Turaka, kao i za svoje novčano pomaganje carske kuće; Benešićev dativ *Odescalchom* odgovara ondašnjem shvaćanju deklinacije stranih imena (danas bismo taj padež rekli *Odescalkiju*, ali u našem je tekstu ostavljen autorov oblik kao dokumentacija našeg jezičnog razvitka)" (B. Klaić)

²⁷ *Falernsko vino* – vino nazvano prema predjelu Falernu u talijanskoj pokrajini Kampaniji, poznato još od antičkih vremena; *pucinsko vino* – vino iz mjesta Pütz u Rajnskoj oblasti u Njemačkoj.

²⁸ Latinski: lubenica.

rao, jer po njegovoj knjizi o historičkoj horografiji srijemske i iločke vojvodine jasno proizlazi da je tu bio raj zemaljski.

A ipak je sve to bilo zapušteno. Turci su tek otišli. Cijeli je Srijem, a poglavito rezidencija novoga kneza bila u samim ruševinama. Turska je uprava uništavala sve što je morala da ostavi. Hramovi su ponosne svoje tornjeve prosuli u prah na podnožje svoje, grobovi se bosanskih kraljeva²⁹ zatpraše, a velike se zidine opsežne tvrđe³⁰ ronile u Dunav i kidale se sve do današnjih vremena. Ostao je dvor, ime kneževno, zvučno ime mnogogodišnjeg spahije Odescalchi, sačuvale se ploče na grobovima izumrle porodice barunâ Branjkovića, otkopali se crveni kameniti reljefi s grobova bosanskih kraljeva, sačuvalo se mnogo zidina, ali većinom je to ili u grobovima ili pred grobovima ili sjeća samo na grobove. Stara biblioteka u sobici samostanskoj čuva Firmanusa, a sunce i nadalje obasjava onaj divotni kraj čudnih plodova i najkrasnijega vina. U dvorskoj ga kneževskoj knjižnici nema. Tamo je samo Voltaire, Rousseau i savremena predrevolucionarna literatura – dapače i slavna enciklopedija. Tamo nema mjesta ni Firmanusu ni Katančiću, a ni Hugou. Fosil je taj nešto mlađe dobi od one okamenine koja leži u manastirskoj knjižnici, ali i to već spada u historiju, vezano je sa starom i starijom prošlošću: podsjeća na grobove.

Samostanska knjižnica. Jedna šablona, stereotipni format knjiga isti, uvijek isti sadržaj. Za ono nekoliko tisuća knjiga bio je uvijek jedan jedini uzor i izvor znanja, spoznanja i istraživanja: Sveto pismo. Logika je bila mjerilo, metoda i stil – a plod koji je izrastao iz toga tla i takovoga sjemena bilo je skolastično dokazivanje da je zlo – zlo, a dobro – dobro. Lanac između vječnog dobra i vječnog zla sastojao se od mnogo karika. Jednoj je ime ljubav, drugoj plemenitost, trećoj skrušenost, čednost, umjerenost itd. sve do strašnog ponora koji se zove grijeh. Iza grijeha je strmina na kojoj čuvaju stražu: oholost, opaćina, podlost, skupost, neumjerenost, dok se ne surva na dno: do đavola. Tako su pisane logike valjanog života, moral logičnog života i život moralne logike. Igra riječima, jedan konop na kojemu skaču pojmovi: cirkus za skromne pobožne čitatelje. Mrtvi kapitali urodiše još mrtvijim kamatima.

U jednom se kutu samostanske knjižnice nalazi gomila hrvatskih knjiga: dalmatinskih, kajkavskih, a većinom slavonskih. Prodike i poezija. Većinom su prevedene, prerađene, ekscerpirane i otkojekuda kompilirane, ali u njima ima novog života. Mrtvi je Firmanus citirao, ovaj ne citira, on sam nalazi svojih riječi da odsudi zlo, grijeh i opaćinu. Ali i tu je trebalo stvari dati ugleda znanstvenog, pa se dobri prodikač kadšto sjeti i stranih uzora. Napokon, kad je iscrpao sav znanstveni magazin, prosuo svu riznicu plemenitih i plamenitih riječi, onda se obrati k slušateljstvu i reče: »Najposli, ovaj nemili, opaki, himbeni Antikrist, smrću nemilom hoće umrti, budući da će njega gospodin Isukrst Duhom usta svojih, to jest Kripošču Duha svoga ubiti. Nije li ovo tuga, žalost i prevelika nesrića oniju Kršćana koji ono dočekuju vrime? Zaista tako je. Ma! u ono vrime što će od nas biti koji smo sada živi? biste li, o puče bogoljubni, radi znati? vidim da ste puni želje čuti i razumiti; zato u došastu dojdite nedilju i svaka hoćete čuti i okom vire očito viditi. Amen.« (Đ. Rapić: *Svakomu pomalo*, 1762.) Tako je govorio franjevac puku svome. On obećaje i mami u crkvu, a daje nadu da će zlo biti uništeno. Aristokratski dvorjanin hvali postojeće dobro i uznosi ga do neba. Književnik treće vrste također je svećenik, redovnik – pje-

²⁹ Autor misli na grobove Nikole Iločkoga i njegovog sina Lovre, koji su bili titularni bosanski kraljevi (15. i 16. stoljeće).

³⁰ Povijesno središte Osijeka ("Trebalo bi pisati velikim slovom, no kako to autor ne čini, ostavljeno je po njegovu načinu kao dokument vremena", B. Klaić)

snik. Historičar, naučni odgojitelj i moralni, a i veseli stihotvorac kadšto – sve je to redovnik. Drame o Josipu, Magdaleni, kortonskoj djevici³¹ itd. pisane su velikom marljivošću, dobrom voljom, a nadasve pobožno. Sve je htjelo ili biti moralno ili moralisati. Do danas uza svu tu literaturu kao da je ipak sve ostalo pri starome.

Malo ima čisto književnih stvari. Među te svakako spada mala, ali veoma krasna, knjižica Katančićeva *Fructus auctumnales* (Zagreb, 1794.). Još živi duh njegov u klasičnoj dobi. Katančić, mada je živio u Zagrebu i tamo izdao tu svoju napolak hrvatsku knjigu, ipak nije djelovao na ilirizam. Ilirizam je bio baš cvijet romantike, tuđ klasicizmu. Katančić uza sve to zauzimalje odlično mjesto i nadovezuje na baroknu, pseudoklasičnu književnost neki novi duh svježine i slavonske prirode kamo »šumski mladići, ditići hode veseli, gdje u ubavim srijemskim fruškogorskim prodolima »mnoštvo leti nimfah u dolu Jaska,³² starinskog grada polag«. Tu leži onaj novi duh gdje izbija realizam. Iz klasičnosti i realizma rodila se romantika. Naš Matija Petar Katančić ne voli afektaciju mada je u mnogočemu dosta nenaravan. Zamjera *Satiru* (Reljkoviću) što grdi kolo i što tvrdi da postoji po kolu nemoral. »Nisu tad, Satiru, razveznog pâsa divojke bile (niti to se igda u kolu dogodi). Po budžacih pâsi se razvezuju.«

Katančić je jedini možda pravi slavonski pjesnik 18. stoljeća. To je naš slavonski Nalješ-ković. Nije ga doduše stigao svojim umilnim pastirskim pjesmama jer je Nalješ-ković u maskeratama nedostiživ radi smjelosti izraza i jakoće poredbe, no u stihu i jeziku kao da je Katančić prvi. Pjesnik pravi nije ni Katančić ni Reljković. Oni su previše skolastici i moralisti, pjesnici druge a ne prve vode. Katančić, mada mu je glavni rad nepjesničke vrste, ipak je patrijarha pjesnički i u galeriji kasnijih slavonskih i srijemskih pjesnika pripada mu po starosti prvo mjesto, a za njim onda slijedi Radičević, Okrugić, Velikanović, Ciraki i drugi.

Srijemske velike četiri knjižnice, odnosno pet srijemskih knjižnica uz jednu vlastelinsku, sačinjavaju neku posve nesređenu i nejedinstvenu grupu koja svjedoči o kulturnosti kraja u kojem se one nalaze, koje nam daju dokaza da je postojala i živa veza među dalmatinskom, kajkavskom i slavonskom literaturom, ali koja uza sve to ne može da išta organizovano svojski slavonsko ili srijemsko pokaže. Velikih je bilo ljudi, dobrih učenjaka, umnih prvaka, ali nije bilo dovoljno sljedbenika i poštovalaca. Bilo je i književnih borba, religiozno-socijalnih rasprava (*Kamen smutnje*)³³, zvučnih i krasnih stihova, punih života, čisto slavonskih tipova, ali nije bilo društva za tu književnost. Kao što je bosanska i kajkavska literatura samo moralno, a djelomično i naučno opskrbljivala tijesan svoj krug čitatelja, tako je bilo i kod slavonske. Da se te literature nisu međusobno miješale, knjige uzvraćale i izmjenjivale, onda bi svaka za sebe bila bez sumnje cjelovitija, neodvisnija i samostalna književnost. Ali baš su ove knjižnice dokaz velike uzajamnosti hrvatskih provincijalnih literatura, koje su onda u zajednici pomogle te je ilirizmu uspjelo da nas sve sjedini. To je faktično i najjača, najpoučnija i najsimpatičnija strana srijemskih samostanskih knjižnica. U njima se nalaze djela ljudi mrtvih mišlju i srcem – latinska djela latinskih pisaca, ali mada je masa takovih knjiga u većini, one su bile bez ploda i koristi.

³¹ Autor misli na pobožnu dramu *Sveta Margarita iz Kortone* koju je napisao fra Ivan Velikanović (1723-1803) i izdao u Osijeku 1780.

³² Jazak, manastir na Fruškoj gori.

³³ *Kamen pravi smutnje velike*, djelo Antuna Kanižlića (1700-1777) izašlo u Osijeku 1780. godine, rasprava o raskolu između istočne i zapadne crkve.

Koristi i života doniješe one malobrojne hrvatske. Naše knjižnice dokaz su kulturnog stanja, napretka i nekadašnjeg temelja za preporod naše knjige.

Hrvatska, 1906.

JEDAN DAN U OSIJEKU

Krasno blijedoplavo nebo, kao da se po njemu prolilo ljetno jutro. U vagonu toplo, zrak suh, te jedva dišem. Sunce udara koso kroz okno i žeže kao da je doista ljetno a ne kraj novembra. Putujem u Osijek preko Pečuha. U Osijek, iza mnogo godina, u Osijek, gdje sam proveo najljepše godine i prve uspomene mladosti. Kad se u ovo doba putuje iz Zagreba u Frušku goru, mora se putnik zadržati u Osijeku jer je to put velik: kopnom i vodom.

Čeznuo sam za Osijekom kao za lijepim doživljajem koji se ne može ponoviti, kao za dalekim krajem u koji se čovjek ne usuđuje da povрати, od straha da ga neće više zateći onakva kakav je ostao u spomenu. Kad sam prvi put, u jedanaestoj godini, dolazio kući preko Božića, mislio sam da mora da je sve drukčije. Tražio sam okom konture staroga tornja i crnih zidina velike tvrđe već sa velikog brda preko kojeg prelazi malo gorsko sedlo, a tajni me mučio strah: hoće li naša kuća biti na istom onom mjestu gdje je bila i ljetos; možda je izgorjela pa su nam zatajili, meni i mom starijem bratu koji je isto tako šuteći tražio po mutnom obzorju iste linije staroga tornja kojega danas više nema. – I sada, dolazeći u Osijek iza mnogo godina, snalazi me neka radoznalost da li je zaista još ona aleja neposjećena, da li je donja varoš³⁴ još uvijek nemodernizirana, jer za gornju znam da je »orijaški napredovala« i – slabo me to zanimalo.

Po blijedoplavom nebu lete gvalje bijeloga dima iz naše lokomotive, oblaci okrugli kao oni pod božjim stopama na slikama na oltaru, bijeli i raspršljivi, brzi i teški zacijelo, jer se sunovratce ruše na голу zimsku oranicu na kojoj su poslagani pocrnjeli strukovi kukuru-zovine. Padaju kao para na tanke pločice leda uz močvarno polje, padaju preko žutih krupnih bundeva koje jedino ostadoše čuvarice smrznute crne njive.

Gusta i lepršava koprena zastire jasni rub horizonta, zastire i žarko sunce, pa se zasjeni kao da je mjesečeva blijeda ploča. Zastire šume tamo na južnom rubu obzorja gdje strši golo i neko čupavo granje iza kojeg mora skoro da se pojavi šiljasti toranj visoke gornjogradske osječke crkve koja je tako mrtva i spokojna kao da se na nju stoljeća složiše. Čekam da je ugledam, mada mi je nemila radi svoje glomazne crvene trupine koja se pričinja starom i gotskom – a znam kad joj je udaren temeljni kamen.

– Baranyavár-Pélmonostor.³⁵

Još neka brdašca lijevo, još nismo došli do baruštinâ stare Drave preko kojih vodi neki dugački škripavi drveni most. Još se ne vide linije osječkih tornjeva. Tamo desno mora da je ona lijepa šuma s ravnim presjekama i starim topolama i vrbama gdje smo tražili topolove cvilidrete, smeđe krupne kukce na smeđoj kori; gdje smo trčali po pješčanom bijelom žarkom tlu hvatajući onog lijepog zelenog mirisnog kukca koji se onda zvao »hitra«. Danas se bez sumnje i on već drukčije zove za druga pokoljenja. Tamo iza onih kuća što ih zastiru naduvani jastuci bijeloga dima, ima mnogo živica i trnovitih grmečaka

³⁴ Donji grad, dio Osijeka nizvodno niz rijeku Dravu od Tvrđe "(trebalo bi prvu riječ pisati velikim slovom, no kako to autor ne čini, ostavljeno je po njegovu načinu kao dokument vremena)" (B. Klaić)

³⁵ *Baranyavár* – Baranjin vrh (Barnjevar), naselje nedaleko Belog Manastira; *Pélmonostor* – mađarsko ime za Beli Manastir

gdje dozrijevaju krupne crne kupine koje su nam po prstima prosipale svoje crno kiselasno vino. No crvenog šiljka gornjovaroške crkve sv. Petra i Pavla³⁶ još nema. Možda bi se i vidio da se naša lokomotiva nije zakitila tako dugačkom, neprekidnom, bijelom perjanicom dima. Vuče je od Pečuha i još ne sustaje.

– Dárda.

Napokon. Sada će doći sve ono najpoznatije. Stara Drava.³⁷ Preko nje je željezni most mjesto onog drvenog kojim je nekoć tapajući i pipajući prolazio vlak da nas ne zamoči u žute lopoče baranjskih bara. Sada je projurio i smjera prema mostu preko nove, pogranične Drave.³⁸ Eno napokon crkve, visoke i majestetične. Leti horizontom, no sve sporije, dok ne zastane čas, a do nje se jave blizu tornjići i tornjevi: dvije debeljkaste glavice tornjeva u tvrđi i nezgrapna a mila četverouglasta trupina franjevačkoga tornja s primitivnim šiljkom. Brz pogled na drugu stranu, jer tamo je donji grad s dva svoja zvonika i alejama. Aleje gole. Desno novi most, za mene nov. Drvenog više nema.

I sada nahrupiše poznati putovi i drage staze jedna za drugom. Mostić nad cestom i pogled na osječki konjski tramvaj. Smiješak se javi u duši kao da je proživjela odjednom sve vožnje na tom malogradskom tramvaju, koji nisu možda nikada ni bili lijepi, no sada se čine čarobni i mili. Kljuse klipše, no samo čas. Proletjesmo kraj golog kestenja i kraj spomenika poginulim vojnicima, što stradaše kad se pod vlakom slomio drveni most na mjestu sadašnjega gvozdrenoga. Tu su Klasije,³⁹ drvoredi i grupe crnogorice, gajići s golom, čistom zemljom. I jarci neki i žice neke kojih nisam vidio prije, onda dok smo se tuda loptali, šetali i strahovito ozbiljno, mladenački, politizirali, ne shvaćajući ni teme ni značenja svojih riječi.

Vagoni, vagoni... Osijek.

Ne, to nije ona gornja varoš⁴⁰ kao nekoć. Ona je prije bila ljepša, manja; ulice su bile uže, promet življi, a kuće više. To govori uspomena, a oko kritički vidi da su ulice isto tako široke kao nekoć, kuće isto tako niske i da su mnoge nove, čitave nove ulice da su podignute. Zar sam narastao ja, da mi se ovo manje čini?

Neukus je zarazio te nove i visoke bijele zgrade s krupnim kuglama, uresnim zavojima i jastucima od opeke, dugačke linije uzduž prozorâ, urezane u zid, a okrunjene baroknim cvijećem. Barokna secesija. Neka fasada kao orgulje: kinematograf; neki cirkus s balkonima i kutijicama: trgovina odijela; neka zgrada s plavim vratima i nabranim krovom, kao da je ispod njega protjeralo korijenje, crveno, crveno: zubarov dom; – neke plave pločice po kući kojegdje razbacane, cvijeće koje je pocrnjelo od plijesni i kiše – arhitektura za privatnu kuću. Strahota! Kako mi je milo da nijedne te kućerine nije bilo u ono doba, pred decenijem i više. Ono je bio ljepši Osijek, govori mi čislo uspomenâ, mada oko doista vidi življi promet i neke zaista veličanstvene, moderne i ukusne građevine. No one su tuđe kao i ove nakazne koje načiniše loši majstori, valjda iz Pečuha, jer sam i tamo vidio isti stil.

³⁶ Osječka "katedrala", sagrađena u neogotičkom stilu krajem 19. stoljeća (Osijek nije sjedište biskupije, nego Đakovo, pa formalno nema katedralu).

³⁷ Nekadašnje korito Drave, koja je regulacijom skrenuta na drugi tok.

³⁸ Drava je nekoć bila granica jer je cijela Baranja pripadala Mađarskoj.

³⁹ Nekadašnji prirodni park u Osijeku između Gornjeg i Donjeg grada.

⁴⁰ Osječki Gornji grad, središte grada uzvodno od Tvrđe.

Bez sumnje imam krivo: Osijek je napredovao, življi je, veći i gradskiji, ali bez sumnje imam i pravo: arhitektonski se onakazio i ružniji je. — Naime gornji grad. Kavane su življe nego u Zagrebu, bučnije i veselije. Podsjećaju na Peštu. Restauracije otmjene i jeftinije nego u Zagrebu, u mnogom pogledu bolje — ali za to nisam došao da to vidim; to me nije zanimalo.

Valja poći u tvrđu i u donji grad. Šetnja po vjetru, sjevernom. Sniježi odnekale, mada je vedro. Pare se u zraku pretvaraju u sniježak i šibaju oštro u lice. Koliko li sam puta kao dječak tuda prolazio, a koliko puta kao zaljubljen mladac! Gle, bijele kuće, obrubljene kao nekoć niskim zidom. Isti zidovi i tarabe kao nekoć. Došao sam da vidim vašu patinu godišta i vašu trulež. Isti ste, samo sam ja drugi. Nema na vama onoga čara kao negda, jer se iza vas ne krije ono što se skrivalo nekoć. Preko ovoga sam zida, na isti ovaj prozor pred petnaest godina bacao crvene i bijele ruže. To vam je svejedno, ravnodušno, stara bodljikava ograda i vlažna stijeno! U meni je još to živo i kad pomislim da su poslije mene drugi bacali ruže, možda čak — shocking! — i preskakivali preko vas, onda ste mi nesimpatični, vi ograda i stijeno! Onda ste mi groteskni, stare podrtine i bolesnici koje vas izjeda zub vremena. Doista čudno da je vrijeme krezubo, a ipak vječno. Ne, nije ono naša predodžba, ono postoji, vidim ga kao kiselinu, koja je izobličila poznate linije, no »Ding an sich«⁴¹ ostade što je i bilo: lijepa uspomena na šetnju uz Dravu pod topolama, djevičansko sjedenje na ispisanim klupama. Tražim u Ambrozijevu parku⁴² klupu s mojim napisom: S. W. U. D., što ga urezah u bojažljivosti jer ga se ne usudih izreći: Sagen wir uns Du! I govorasmo jedno drugome »ti« i bio sam sretan — ja... Strše topole, gole, nema visokog bilja uz Dravu jer je kraj novembra. Drava je načinila nove nasipine po kojima leže razlite pločice leda, kao da su to bijele pločice plosnatih školjkâ.

Razoriše mnoga vrata u tvrđi i tvrđa je gola, kao da se predala novom barokno-secesionističkom stilu koji dolazi polako iz gornje varoši. Ulice se prozvaše drugim imenima. Parkovi, nekoć skromni, u začetku, sada porastoše. U Kuhačevoj ulici ima kuća br. 18. Divna zgrada. I onda mora da je postojala, samo je se ne sjećam. Sada je vidim valjda zato jer me prestrašiše nakaze gornjovaroške. Barok. Linije krova visokog, s pročeljem na ulicu, fino zavinate i ukusno prepletene ornamentima, prozori modernizirani s ukusom koji štuje tradiciju. Pričinila mi se ta kuća najljepšom u Osijeku, mada je skromna, jednokatna, bez ulaza, kao da je iz kojeg njemačkog grada prenesena, kao da je iz Rothenburga, pomlađenog i preseljenog u polunjemački Frankfurt na Dravi.⁴³

A vjetar jače piri i »brije«. Aleje gole, samo nekako strane, tuđe. Znam svaki zakretaj vaš, vi bagremi propucani i zgrbljeni, i sjećam se vašeg taraca po kojem znaju da žustro hrle crveno-crni opančari,⁴⁴ kokice i pipe, proljetni glasnici. Da, i oni crnkasti trčci.⁴⁵ Kalvarija⁴⁶ stoji kao i prije. Žuta i osamljena. Pod njom je isječena neka nova pruga, neko sijeno

⁴¹ *Ding an sich* (njem.) – stvar o sebi; pojam iz Kantove filozofije.

⁴² Danas Park kulture (Perivoj kralja Petra Krešimira IV), nedaleko Tvrđe.

⁴³ Nekadašnji posprdni naziv za Osijek, u kojem se puno govorilo *esekerski* njemački.

⁴⁴ "Kukac iz roda stjenica, živi u manjim društinama po vrtovima i voćnjacima; možda tu autor misli i tzv. *šarenoga martina* iz iste porodice, za kojega u Brehmu nalazimo napomenu 'crveno i crno išaran', a to su baš atributi koje Benešić pridaje kukcu koga spominje" (B. Klaić)

⁴⁵ "Kukac kornjaš (ima ih više vrsta, npr. crveni trčak, lat. *goniocarabus cancellatus*, no kako autor ovdje spominje 'crnkaste trčke', možemo pomišljati na *mrkog žitarca*, lat. *zabrus tenebriodes* Goeze)" (B. Klaić)

⁴⁶ Nalazila se u krugu osječke bolnice u Donjem gradu, srušena je sredinom 20. stoljeća.

razbacano. Neki jarci su tu i neke obrasle žice. Koso udara »aleja uzdahâ«.47 To su lipe. Granate, široke, mirisne lipe nad iskidanim klupama koje me sjećaju na tanku knjigu Homerove Ilijade u – originalu.

Onda tiha i dugačka Crkvena ulica.48 Nedjeljno popodne. Skoro nikoga na ulici. Isti onaj kip zvijezdama okrunjene Gospe i skromna kapelica prema žutoj kući s arkadama. Prozori, vidim, isto onako čisti i okna izbočena da žena vidi izdaleka kad dolazi na ručak muž iz ureda. Na jednom prozoru dvije mjedene šipke. Ulicom prolaze neki dobrovoljci.49 Opet tišina. Tu su kuće u kojima se govori slatkim esekerskom nijemštinom, tu su po hodnicima stari bakrorezi što ili donesoše iz Beča dobri majstori stare škole koji rade skupo i solidno; tu se čuje najčistiji hrvatski govor kojim govori ovo dvojezično pučanstvo, a iza kuća su bašče s mnogo cvijeća, sa skromnom sjenicom i krupnim ogrozdima i grozdovima ribiza i lijehe plavoga šafrana. Sve kao nekoć. Napisi su samo drugi, ploče izmijeniše imena, dućani se preseliše, ali sve ostade isto. Stadoh pred kuću gdje sam bio kroz pet godina. Zastori spušteni. Pred kućom se kockaju djeca, novo pokoljenje. Ne usuđujem se ući. Nema napisa da je u kući još uvijek modni salon. U podzemlju su nekoć bili zadnji ljesovi stolarskog posla koji je davno prestao u toj kući. I dobra je baka umrla, pokopana valjada u jednom od svojih ljesova. Zastori su spušteni. Što je iza njih? Jesu li tamo još one tirolske slike i sličice ptica s prilijepljenim perjem? Stari široki ormar na kojem su stajale knjige »der Erfindungen«50 i stari »Universumi« i onda ona drevna peć koju su tako škrto ložili, i prostrani hodnik sa starim máčkom i crni bunar s nekim visokim drvetom što plavo cvate. Da uđem? Neka je ploča na vratima s nekim napisom neke baterije i neki broj momčadi. Tu je rat. I baš tu, u toj kući. Da odem? Pođem do ugla. Vraćam se. Da zavirim? Poznam tu kuću od podruma do tavana, tu kvaku na kapiji poznam i sjećam se glasa stare Ane kad je pitala iza vratâ: »Wer ist?« A ja odgovaram mrko i dosadno: »Ich«. Ona otključava.

A danas da uđem? Da tkogod zapita: Wer ist?51 Što bih odgovorio? Ich? – Wer da?52 Tko sam ja danas tamo? – Vrijeme je ostavilo kuću, no izmijenilo je ljude. Je li još tamo Dana i Nataša, pústô djevojče? Ona je zacijelo već davno u tuđoj kući, a možda je i tamo gdje je baka njezina, žustra starica, koja je drščući čitala svoju »Slavonische Presse«53 dok još nije izlazila svaki dan kao sada. Da uđem dakle? Ne.

Bolje je da ostane prašina na neotvaranoj i neotvorenoj knjizi. Položimo lijepo natrag sve povenuto cvijeće među listove; bolje to, nego da tražimo mirisa u njima. Otkrenimo lice od te kuće. I nek nad njom učini rat što mu drago i nek je prepusti komu drago. Bog zna što je s onim silnim šarenim cvijećem u onom prostranom vrtu, s onim jagodama desno u kutu uz stijenu, i sa starom jabukom.

Narodne novine, 28. XII. 1915.

47 Drvored koji je vodio od Kalvarije prema Donjem gradu.

48 Glavna ulica u osječkom Donjem gradu.

49 Ročnici, vojnici koji služe "đački" vojni rok jednu godinu.

50 *der Erfindungen* (njem.) – izumâ (genitiv množine od *izumi*)

51 *Wer ist?* (njem.) – tko je?

52 *Wer da?* (njem.) – tko je tamo?, tko ide? (vojnički upit)

53 *Slavonski tisak*, novine na njemačkome osnovane 1885.

O HRVATSKOM RITMU

Napokon je izašla pjesma koja je slobodna, koja lebdi zrakom kao izgovorena riječ, kao naš napjev! Nije to prva pjesma te vrste, no najvedrija je od svih svojih družica. *Podnevna simfonija* Miroslava Krleža, što je izašla u posljednjem broju *Savremenika* za god. 1916, tip je ne samo dobre pjesme same po sebi, nije to samo tip naše, hrvatske, pjesme samo po svojim čuvstvima i mislima, već – što je glavno – svojom glazbom. Ona nije o p o n a š a n j e glazbe nego u njoj je m u z i k a l n o s t našega jezika iznesena u tolikoj punoći te se čitatelju čini da ona sama sobom pjeva i onda kad zatvorismo listove *Savremeniku*, pjeva kao nečuveni i neslušani sužanj u mraku.

Takav je naš jezik. Ne mislim na ono Preradovićevo »zuji, zveči, zvoni, zvuči«, jer svaki jezik ima te onomatopoejske riječi za zvuk, grom, treskanje i lomljavinu. Na umu mi je ona čista muzikalnost našega jezika, tako prezrena i gotovo zaboravljena. Muzikalnost našega jezika tako je intenzivna, a u isti čas tako diskretna, da je strano uho i ne primjećuje u prvi mah: harmonično se izmjenjuju dugi slogovi s kratkima, a među njih stane kadšto akcenat kao kad kaplja padne s visine i zvekne o pod. To previjanje i prelijevanje glasa u glas čini muzikalnost hrvatskoga i srpskoga jezika mekim u svim dijalektima njegovim. Nije to množina vokala, jer i naši konsonanti imaju akcente, a ti mu vokalni konsonanti daju oporu tvrdoću da se ne pretvori u španjolsko srebro ili u talijansku slatkoću.

U poeziji, kad padne u šake pedantâ, traže se formalne odlike: figure svake ruke, ludorije koje ubijaju smisao i svrhu pjesme, a kad je stanu razglabati, raščinjati i skandirati, tada ti strukovnjaci na katedri zaborave da je naš jezik drugo nešto, posve drukčiji od njihovih uzora gdje se razviše pravila ritma, da je naš jezik unicum u bogatstvu akcenta i da ga ne valja natezati na rimske i aleksandrinske sheme.

R i t a m narodne i umjetne naše poezije bio je predmetom mnogobrojnih rasprava i polemika. Od Katančića, koji je u svojim *Fructus auctumnales* god. 1794. postavio pravila za hrvatsku ritmiku po uzoru antiknih pisaca, pa Vuka, Berića, Subotića, Utješenića, Pažura, Milera sve do Maretića pisalo se o tome predmetu, no pjesnici ostadoše na sve to gluhi. Zvonio je Markovićev jamb s kajkavskom akcentuacijom u starostokavskim gramatičkim oblicima, Trnskoga⁵⁴ isprebacivane riječi, s divnim rimama na -ice, -mice, -cice, -mice, a onda poplava, pljusak, tuča soneta bez kraja i konca, u kojima je samo srok bio dokazom da je to pjesma. Rasprave o metrici zaboravljene su jer su bile promašene, no ipak i među tim »strukovnjacima« koji ne napisaše nijednog valjanog stiha, ima zabavnih, gotovo šaljivih sukoba, jer svi pisahu »u hatar« istine.⁵⁵

Šrepel je u *Vijencu* 1887. napisao članak u kojem je ustvrdio da je Trnski g. 1874. »udario temelj našoj metrici i privrijedio dičan naslov – oca hrvatske metrike«. Buzolić⁵⁶ je isto ustvrdio rekavši Trnskome: »Tvrđi temelj ti si udario bujnom našem pjesničkom obliku«.

⁵⁴ Ivan Trnski (1819-1910), ilirski književnik "koji se mnogo bavio metrikom i dokazivao da se u građenju hrvatskih stihova valja oslanjati samo na akcent, a ne na kvantitetu, kako su predlagali neki drugi autori (npr. Veber Tkalčević)" (B. Klaić)

⁵⁵ *Hatar* (tur.) – volja; "u hatar istine" – istini za volju.

⁵⁶ *Stjepan Buzolić* (1830-1894), pjesnik i prevoditelj (Dante, Ariosto)

Nato ustade Veber,⁵⁷ pisac studije o metrici u 40. knjizi *Rada*, i ne htjede priznati da je metrici otac Trnski, već da joj je otac on, Veber. Pitanje paterniteta, kako se u građanskom životu rijetko stavlja u sumnju, tako ga u naučnom s osobitim ljubomorom petraktiraju. Tko je p r v i rekao istinu?! I o to će se poklati, publika će pratiti borbu šaljivih boraca ne hajući ni najmanje da li je doista ònā istina – istina. Zato, da se stvori »istina« treba osnovati klub, klubić, klupče oko sebe i učiti, naučiti, glagoljati: ovo je istina – i eto sljedbenika. I Veber je imao sljedbenike: Preradovića i Ilijaševića.⁵⁸ Kasnije je Matoš načinio školu za sricanje dugačkih stihova i za »artistički« izričaj onoga što je mrtvo.

Prežde ubo poeti brojaahu⁵⁹ perstima stope i cezure i tek je Veber 1862. izrekao načelo da se uz to brojanje naprste treba držati »štokavskoga naglaska, kako ga narod u prozi govori«. I ponosno veli pjesnik prijevoda *Junakinje Mile*⁶⁰ ovo: »Po mojih pravilih počeli su naši umjetni pjesnici graditi hrvatske stihove...«

Od onoga doba do danas nije se naš jezik u narodu promijenio, nije izgubio nijednoga akcenta, tada su ga intenzivnije proučavali filolozi nego danas kad je gotovo petrificiran u rječnicima i gramatikama, no pitanje naglaska nije taknuo nitko od njih s onom slobodom pjesnika koji neće da broji naprste, koji ne pravi sheme prije svake strofe.

A takav je pjesnik uz Vojnovića, pisca ode Tolstoju, i autor *Podnevne simfonije*. Neću da ga uzdižem do zvijezda, već samo bih ovom zgodom htio da upozorim na posebni njegov ritam i glazbu riječi u toj simfoniji. No ne radi se dakle o osobi niti o kađenju, već o r i t m u u hrvatskoj poeziji, pače i o ritmu u hrvatskoj prozi, jer i proza ima svoj neki ritam. Radi se o našem naglasku, o našem govoru, o duljini vokala koji daju napjev mimo daktila i troheja, hoću da pišem o muzikalnosti našega jezika bez obzira na sve izrečene istine i neistine u pisaca prije i poslije Vebera i Trnskoga.

Čitanje stihova nije skandiranje bilo po kojem mjerilu; čitanje pjesama zapravo je pjevanje, nutarnje pjevanje, bez napjeva, ono je talasanje ritma kao u nekoj nepravilnoj, no vrlo harmoničnoj krivulji. Ako je pjesma složena po ritmu kojim udaraju točkovi vagona na tračnicama, bit će podesna za divan ples koji od zore do mraka ide po shemi: hopsasa, tralala. Naš jezik je tako vazdušan, sklizak, neopipljiv, da se izmiče svakoj kariki narisana metra. Naši su heksametri prebrbljavi, a deseterac zvoni kao srebrno klatno. Naš jezik ne treba rime, on i bez nje zvoni kao da odjekuje jeka u šumi kad pljesnu dlanovi. Nije to himna zvučnosti hrvatskoga jezika – ta mi svi to dobro znamo, samo nas poplašiše korjenodupci, pometači i smetlari jezični koji pronađoše milijarde nepravilnosti u onom govoru kojim se dnevno služimo, i zbrkaše nas već do toga stepena te možemo i posumnjati: govorimo li doista hrvatski, ili je to samo neko barbarsko iverje što leti iz naših usta. P j e s n i k je onaj koji govori dobro i onda kad ne govori gramatički, iz njegovih usta dišu ruže kao iz usta Ovidijeve Flore:

⁵⁷ *Adolfo Veber Tkalčević* (1825-1889), "jedna od krupnijih figura javnog i kulturnog života svog vremena; pored mnogih drugih studija bavio se i problematikom metrike, te je – vjeran svojoj visokoj klasičnoj naobrazbi – zastupao (protiv Trnskoga) mišljenje da se i u našem građenju stihova valja oslanjati na dužinu odn. kratkoću slogova, a ne na akcent" (B. Klaić)

⁵⁸ Stjepan Ilijašević (1814-1903), slavonski svećenik i pjesnik.

⁵⁹ "Parafraza početka staroslavenske rasprave Črnorisca Hrabra *O pismenech* (Prežde ubo Slověne ne iměha кѣнигъ): 'Prije su pjesnici brojili prstima...'" (B. Klaić)

⁶⁰ Njemačko pjesničko djelo koje je Veber preveo u desetercima.

*Dum loguitur, vernas efflat ab ore rosas.*⁶¹

Poezija je glazba. Pričao mi ugledan jedan srpski muzičar kako je slušao negdje nekog velikog ruskog glazbenika. U koncertnoj dvorani bijaše zastor, a za njim je svirao glazbenik svoje kompozicije na klaviru. Iza zastora kao i Pitagora. U tišini jeknuše zvuci glazbe, udariše u tipke, a uporedo se začuje neko gundanje, mumljanje, neka čudna pratnja. Glazbenik je sam sebe pratio gundajući napjev, živeći u taktu tako, da je cijelom dušom bio u ritmu svoje kompozicije. — Pjesnik nije kao guslač ili pjevač koji stopalom broji taktove — on se ne veže na broj baš kao ni glazbenik što ne zbraja sume titraja pojedinih glasova koji stvaraju harmoniju. On lebdi kao smioni aeroplan, kao »misao koja se otkinula pa žalosno samotno plovi podnevom«.

Pjesma je boja. Kad sam lani na simfonijskom koncertu naših mladih kompozitora u kazalištu slušao skladbu Baranovića, Širole, Dobronića, smetao mi je pogled na pozornicu. Ona čudna lica šezdesetorice — koliko li ih je bilo — glazbenika svračala su pažnju oka na sebe tako, da se uho smelo i nije dobro čulo. Ona ćelava i kudrava glava bila je neobična, ono povlačenje desetero gudala u isti mah bilo je kao mahanje kotača u tvornici, kao zviždanje kaiša i — zaklopio sam oči. Uto odjednom čudo! Nestade svih glava, gudala, blještavih truba, sve je iščezlo — ostade samo zvuk. Sada je uho oživjelo i jedino ono slušalo, osjećalo i shvaćalo glazbu. Baranović — livada puna plavoga cvijeća, livada, šumska čistina, zrak, miris. Širola — zrake sunca šarene, najviše crvene i narančaste, presijecaju blagim i hladnim sjajem zrak; Dobronić: kapriciozno, smiono skakutanje nekih boja bez reda, no vrlo veselo, tako naivno, vedro, a ipak harmonično. Glazba je boja. Ona je i matematika baš kao što je i sav naš život zbroj kucaja našega srca, a da ne vodimo o tome računa. Ono, srce, ravna se po dojmovima i kao kapelnik dirigira tempom našega veselja i sumornosti. Poezija i u glavnom i u pojedinostima samo je napjev srca, čas brz, čas veličanstven, a uvijek skladan sa srcem. Jezik, bujni naš jezik, daje joj izraz u boji i tempu, i doista nije čudno da je naš narod pjesnik kao nijedan drugi i da je u našoj književnosti najbolje što stvorismo — pjesma.

»Svaki narod ima neki posebni ton prema kojemu je cijela njegova duša udešena«, veli Przybyszewski⁶² u svojoj knjizi *Szopen a naród*,⁶³ i nastavlja: »Taj je ton drukčiji kod germanskih, a drugi kod romanskih naroda, no posve je različit kod slavenskih naroda. Očutjeti specifičku vrijednost toga tajinstvenoga tona, posjedovati snagu da se sve druge vrijednosti prilagode tom temeljnom tonu, to je snaga pojedinoga umjetnika, a ujedno je to i mjerilo koliko je taj umjetnik narodan ili nije«. Dakle je ton, zvuk neki u narodnoj duši značajka toga naroda kojom se diferencira od drugih, a taj se ton »najčistije i najprozirnije objavljuje u glazbi«, dakle i u poeziji.

Nije pejzaž naša duša, već je naše gledanje u svijet odraz naše duše, a izraz toga gledanja iznesen je u umjetnosti t o n o m nekim, muzikom naše riječi. Nismo oduvijek ovdje između Drave i mora; ove su zemlje poplavlivali i drugi narodi prije nas, a i za naše vrijeme; nismo vezani o kosu i hrid kao kmetovi, nije pejzaž naša snaga. Ono što sve nas jedne čudi veže, dalje je i prostranije od razmaka što dijeli Dravu od mora. Riječ nije samo slika, jer je jača od slike. Riječ je trajnost, vrijeme, a ne čas kao što je slika, puki trenu-

⁶¹ Latinski: Kada govori, odišu joj s usana proljetne ruže. (*Fasti*, knj. V, 194)

⁶² *Stanisław Przybyszewski* (1868-1927), svojedobno vrlo cijenjeni poljski književnik.

⁶³ Poljski: Chopin i narod (prema poljskoj grafiji Chopinovog imena).

tak. Zato se ona ne voli držati uprta pogleda u pozlaćeni toranj, ona lebdi otkinuta, plovi samotna podnevom.

Dah naš je naša pjesma, a ta nije vezana na plava zagorska brda. Individualnost je naša u nama, a ne u liniji naših gora niti u zlatnim ravninama. Nema domovine izvan nas kao što nema naše historije mimo nas. Mi smo domovina i mi gledamo teritorij naš našim očima, opisujemo ga u duhu i tonu koji je specifično naš, srodan slavenskom, a stran romanskom i germanskom tonu – kako veli Przybyszewski.

Evo, kako pisac *Podnevne simfonije* gleda u »pejzaž«:

*Cvjetaju kruške. A svijetle rijeke, srebrene bjelouške
Sunčaju se na lepezi plavih livada.*

Rijeke su srebrene bjelouške, a livade čine neku lepezu na kojoj se te bjelouške sunčaju! Koja smionost poredbe, koliko svjetla ima u tim riječima i kako to srodno zvoniti s našim srcem. To je – pejzaž, ako hoćete, taj t o n , a to je i više, to je d u š a naša.

Ne mislim pisati daktili i anapesti, da obrazložim muzikalnost našega jezika. Neka bude prepušteno Katančiću, ljupkom poeti u mantiji, da tapka po taktu antiknog ritma – no ni on se nije mogao oteti brundanju gajda; neka o tome piše tko mu drago – ja bih htio da samo navedem nekoliko stihova koji su muzika bez metruma i gotovo bez sroka, u kojima je muzika u riječi, slici i naglasku te riječi.

O, danas je sveti, mirni, tihi dan!

Evo svečane tišine u dugim akcentima, a još više u dužinama nenaglašenih slogova. Ó, dânas je svêti, mîrni, tîhi dâni!

Ili ovaj odlomak u kojem i ne primjećujemo da ima sroka. Pjeva plavi zvončić molitvu podnevu:

*Sveta plava tišina! Ko tiha uskrasna pjesma
Sjajna je vatra Sunca. Spokojna i čista.
Za mnogom gori rosa. Izgara i blista...
A svilnog paunčeta ljubav, o toli je pusta!
Ispij, Sunce, moj sočni Kalež plavi
Na vatrena usta...*

Nema dva stiha jednake ritmičke sheme, pa ipak kako to ritmički zvoniti! Broj slogova varira bez pravila i ipak je harmonija. U tome je onaj t o n , izrečena je žudnja za suncem što je nosimo svi u srcu, ona neka nekodificirana religija mitraističke naše prošlosti ne tinja već buktu u toj himni Suncu.

A tako čeznem za slanim, sunčanim, mirisnim morem!

Koliko ima glasova dubokog brundanja cella u tom nizu instrumentalâ, slanim, sunčanim, mirisnim, morem. M do m. I ne samo da je slika daljine izrečena, tu je kazano više.

Pjesnik je umio izreći da sva ćutila čeznu za morem, koje okus ćuti slanim, oko sunčanim, a njuh mirisnim. Sav je čovjek, ukupno sa svim ćutilima u toj čežnji.

I Vojnović je pisao takve stihove i Nazor tako diše punim tijelom s prirodom, travicom i suncem (*Cvrčak*), tek ovo je najnovija pjesma toga tona. I u tome je *n a c i o n a l n o s t* pjesnika. U gledanju i udisanju, u sveopćem ćućenju, i to je najjače izraženo u glazbi našega jezika.

Ako Poljak Przybyszewski može reći da je »naš« (tj. poljski) »dah vrludanje vjetra po gojoj stepi, ljupki njegov šum sred rascvjetana žita«, ako je poljsko grlo stvorilo U živom govoru zvuke kojih nema nijedan drugi narod, onda je taj jezik »jauk i govor naše zemlje i glazba tečaja poljskih rijeka i ritam kojim se poljska jezera talasaju, to je ritam neprekidne jesenske kiše, kad kao njihaljka odmjerenom točnošću kuca na oznojena okna« – ako je poljski govor odraz daha, duše, animae i animusa poljskog, onda je i naš jezik izraz svega našeg naziranja na svijet, zrcalo naših čežnja za suncem i svjetlom, jezik u kojemu stvorismo kratkoće surovih samoglasnih r-ova i lijepih glagoljavih adjektivnih genitiva i dativa s kojima se samo homerski jezik može mjeriti, jezik pun blještave izmjene boja, jezik muzike najbujnije.

Savremenik, 1917.

»RASPOJASANA« SLAVONIJA

Imamo i za Slavoniju epiteton: »raspojasana«. Riječ ta u prvotnom značenju kazuje o nečem raspasanom, odriješenom i raskopčanom, a u drugom, epitetском značenju treba da kaže da je nešto veselo, nestašno, razbludno, lakoumno, mahnito, razuzdano itd. I tako imamo za hrvatske zemlje svuda po jedan vječni i nužni epiteton: zapuštena Dalmacija, ponosna Bosna, progonjena Hrvatska i raspojasana Slavonija.

Kako zamišlja, recimo, dobroćudni kajkavac ovu raspojasanost? U Slavoniji, zemlji tamo iza Siska, samo se uživa, pije, pleše i griješi. Odande nam dolaze vijesti o umorstvima, odande nam stižu ljudi veseli, bučni i dobre volje, koji piju i troše u obilju; tamo su zamamne snaše s okruglim bokovima i zamamnim cjelovima, tamo je neki gajdaš, tamburaš, Ciganin što mahnito svira, a kolo se prepliće, dukati zveckću na prsima što mirišu po bosiljku; tamo se drže prela i divani, zbivaju se preljubi i zločinstva. Dosta je da »gospodin« zaviri, pa eto mu jato ljepotica; dosta je da dignu obrvu, već mu sjedaju na koljeno. Divlji, neuk seljak što ore još drvenim plugom, samo pije i pije, u pijanstvu se tuče i ubija, pa napučuje kaznionu u Mitrovici. Međutim stranac, dindušmanin roda našega, bahati Mađar i lukavi Nijemac, kupuje zemlju našega seljaka i naseljava se, organizira se, gradi sebi škole i potiskuje Hrvata u Hrvatskoj. Takva je ta »raspojasana« Slavonija u oku čovjeka koji ju nije vidio. Zapuštena, propala, ali bogata... u kojoj leže mrtvi kapitali Kozarčevi.

Da se doista mora tako misliti na našem zapadu, sili nas i literatura koja donosi neke priče iz tisuć i jedne noći o toj zemlji bluda i obilja. Poznata je sa svojih lijepih i lakoumnih žena Babina Greda, gdje će ti se podati svaka žena imaš li samo gospodski kaput. Došao si u selo i odsjeo u gostioni i gle! pođeš da legneš, a u tvom krevetu leži: ne žena, već anđeo!

Naši Primorci i zapadni Hrvati znadu kadšto i zaći u slavonski orijent, onako letimice, i vraćaju se ogorčeni kao i Nijemci kad posjete orijent. Fali im konfort. Tamo nema urednih zahoda, jela su paprena, ceste prašne ili blatne, same močvare, nečistoća, pijanstvo i glupost. L i s i č a r⁶⁴ je jednom prilikom opisao svoj put od Vrpolja do Đakova i napisao toliko neistina o Slavoniji koliko ne bi mogao ni dopisnik hakatističkog⁶⁵ lista u Njemačkoj. Zapadnjacima našim smetaju slavonske gaće, nedostaje im krasan običaj križevačkih statuta, tamo na orijentu nemaju ljudi izglačanih hlača i visokoga ovratnika, nekako su prosti u općenju, maze se i otežu u govoru. A seljak je neradin. Evo primjera od neki dan: *Novi list* donosi u feljtonu pripovijest *Paroh i popo*, prijevod s n j e m a č k o g a . Neki je Viktor von Reisner autor ove pripovijesti. U br. 262. piše doslovce ovo: »... seljaci igraju (u selu Mirkovcu) veliku gospodu, to jest: leže gotovo čitav dan na klupi od peći, bulje bez misli u zrak i gledaju mirno kako se žene i djeca naprežu. Ostalo još vrijeme sjede u birtiji za bocom šljivovice, pravdaju se o carevoj bradi⁶⁶ i biju kad se povrate kući, da ipak ne budu sasma bez posla, ženu i djecu.«

⁶⁴ Mato Lisičar (1877-1939), dubrovački književnik.

⁶⁵ Hakatisti su pripadnici njemačkog protupoljskog udruženja *Deutscher Ostmarkverein*, osnovanog 1894. u Poznanju. Naziv dolazi od početnih slova trojice osnivača.

⁶⁶ Aluzija na njemačku priču u kojoj se tri mladića svađaju je li careva brada bijela, crna ili smeđa.

Tako piše njemački pisac a ovakovo mnijenje o Slavoniji širi po Primorju hrvatski list! I to vjeruju Hrvati, jer im horizont hrvatske domovine ne seže dalje od Siska.

Kako je Slavonija mogla doći na ovakav glas? Što je ponukalo pisce da baš ovako pišu o Slavoniji? Prije svega: nepoznavanje života u Slavoniji, nehaj za ovu zemlju i površnost u posmatranju pojava iz slavonskoga života.

Slavonija nije nikakav poseban individualitet u Hrvatskoj, ni po čemu ne čini kakvu zao-kruženu cjelinu, pa se zato i ne razlikuje od ostale Hrvatske naročitim načinom svoga života, običaja, morala. Jest, ima diferencija između pojedinih slavonskih običaja u sla-vonskim općinama i onima po jugu i zapadu hrvatskih zemalja, ali te se razlike opažaju i unutar same Slavonije, kao i unutar Bosne, Dalmacije i Hrvatske. U Slavoniji, istina, vla-da blagostanje, jer slavonski prapor obilno rodi pšenicom, kukuruzom i vinom, a bogat je seljački momak svuda na svijetu objesniji od siromašnoga; slavonska djevojka voli na-kite kao i zagorska, bosanska i dalmatinska djevojka, ona ih pače i nosi, voli se prikazati lijepo i bogato odjevena, a i može to. Tim vara oko stranca koji u tom vidi rasipanje imetka. Možda je nekada i podašnija bila u ljubavi dok su po Krajini bile vojničke posa-de, oficiri i krepki momci, ali simpatije djevojaka prema vojnicima nisu nikada manje po gradovima izvan nekadašnje Vojne krajine negoli su tamo bile. Za primjer tobožnjega nemorala okužene i bolesne Slavonije neka posluži samo ovo. U babogredskoj zdrav-stvenoj općini ima na 16.000 duša četiri slučaja kapavca i dva slučaja sifilisa. U mjestu od 4000 duša ima deset prostitutka. Baš kao i drugdje na svijetu, pače i manje. I to u ozlog-lašenoj Babinoj Gredi.

Pa ipak se ne mogu opovrći činjenice da u Slavoniju prodire sve više stranaca, da se sve više naseljavaju Mađari i Nijemci i da kupuju zemljište našega seljaka, da se kulturno jačaju i da sve svjesnije istupaju u javnosti. Koji su tome razlozi i kako da se to zapriječi?

Konstatirajmo najprije fakta. Po brojanju od 1900. iznosilo je pučanstvo triju slavonskih županija 854.201 dušu. Od toga je bilo 70.599 Mađara i 123.469 Nijemaca, ukupno 194.068 mađarskoga i njemačkoga pučanstva ili jedna petina sveukupnog stanovništva, dok je Hrvata i Srba bilo 608.470 žitelja. Stranaca je bilo najviše u Srijemu, gdje od 381.739 žitelja bilo je 23.539 Mađara, 67.027 Nijemaca, a 269.342 Hrvata i Srba. Ovdje čini dakle njemačko-mađarsko pučanstvo 23,7%, skoro četvrtinu, a po popisu od 1910, koji još nije objelodanjen, bit će taj procenat po svoj prilici i veći. Našega elementa u Slavoniji ne nestaje, on samo dolazi u sve čudniji brojni odnošaj prema naseljenicima, jer njihov broj raste sve više, ali naš elemenat ipak ne propada. Slavonija je za svoje bogatstvo pres-labo napučena zemlja, pa nam se naseljavanjem stranaca čini da domaći elemenat izumi-re, dok njegov broj samo slabo raste, a prirast izvana biva nenaravno sve veći. Nijemci se sele poglavito iz Bačke u Srijem, a Mađari dižu kolonije uz željezničke postaje. Čudno je i nije čudno da Mađara nema u krajevima gdje još nema željeznice, ili, ako ih ima, u tako su skromnom broju da su od slabe opasnosti. Zašto dolaze stranci baš onamo? Po mnije-nju onoga gospodina von Reisnera sigurno samo zato što je domaći, autohtoni živalj tako slabo otporan, nesposoban za rad, da mora dolaziti stranac s velikom kulturnom misi-jom. Nijemac izvrsno obrađuje polja, ali pogledajte oranice srijemske i recite koje su nje-mačke a koje hrvatske? I nećete naći razlike. Nije istina da naš seljak lošije obrađuje svoju zemlju. Nije nadalje ni to istina da je slabo otporan. Ima primjera denacionalizovanja Hrvata gdje su došli i u manjinu, ali ima i obratnih primjera. Narodni je duh sačuvan u autohtonom pučanstvu Slavonije u potpunoj čistoći i slavonski inteligenat nije se dao nikada odnaroditi. A koliko npr. imamo rođenih Hrvata, pravih Hrvata u sredini Zagre-ba, koji okretnije govore njemački negoli hrvatski? Svatko od nas poznaje po nekoliko

takve gospode. Hrvatska je inteligencija u Slavoniji posve n a r o d n a i nema opasnosti da bi se ona odnarodila. Stranac dolazi u Slavoniju radi zemlje, plodne i bogate, koja u samom Srijemu, dakle u petini Hrvatske, plaća trećinu sveukupnoga zemljarinskoga poreza. Da je u Zagorju i Lici ovakva zemlja, i tu bi bilo stranaca i Nijemaca i Mađara i Židova. Nije otpornost Zagorca jača, već mu je zemlja lošija.

Pitanje je kako bi se moglo predusresti useljavanju stranaca u Slavoniju. Pomislimo najprije kako je omogućeno bilo naseljavanje. Zemlja je u Slavoniji pred nekoliko decenija bila, naravski, mnogo jeftinija nego što je danas, a i danas je jeftinija od one u bogatim krajevima Bačke i Banata. Prodavši Švaba svoj posjed u Bačkoj, mogao je dvostruko toliko zemljišta dobiti u Slavoniji, zemljišta gotovo istoga kvaliteta. Banke naše nisu davale mnogo veći zajam za srijemsku zemlju negoli za zagorsku i zato je i cijena zemljišta bila niska. Stranac je davao više i domaći je seljak uzajmio, pa i prodao svoj posjed ili barem jedan dio svoga posjeda. Danas je cijena zemljištu rapidno poskočila, pa Nijemac često prodaje zemlju u Srijemu da jeftinije kupi u zapadnoj Slavoniji. Zagrebački zavodi povisiše zajam na zemljište, ali ga povisiše i mađarske banke. Smiješan je zahtjev u ime patriotizma da čovjek uzme manje od domaćega bankara kad mu strani nudi više. Je li dakle krivnja na »zapuštenom« seljaku slavonskom ako mu zemlju opterećuju dugovi iz mađarskih zavoda? Birokratizam podružnica zagrebačkih zavoda uništava kredit domaćem čovjeku. Evo jedan klasičan primjer. Dva veća posjednika imaju 4000 metričkih centa kukuruza, što danas vrijedi po prilici 60.000 K. Oni neće odmah da prodađu prirod jer čekaju bolju cijenu, ali im je potreban novac za upravu gospodarstva. Što će? Da dignu predujam na svoj prirod? Treba im 10.000 K, dakle svota koju vrijednost priroda višestruko nadmašuje. I ne mogu dobiti predujma u cijeloj Hrvatskoj. Ne mogu dobiti, jer »Poljodjelska banka« ne daje ovako visokih zajmova, jer seoski zavodi nemaju dovoljno kapitala i traže ogroman kamatnjak, jer se veći zavodi ne bave ovakvim poslovima; preostaje im samo trgovac Židov, koji za prodaju ovolike zalihe traži 2 krune po mtc. razlike (Spannung), što u ovom slučaju čini 8000 K gubitka posjednicima na račun Židova – a treba im 10.000 K!

Razlog da su se stranci u Slavoniji pomogli leži u neshvaćanju tamošnjih prilika sa strane naših novčanih zavoda. I onda vičemo na osječku novu »slavonsku banku« što će vući naš narodni kapital u mađarske džepove! Oni su trgovci i znadu procijeniti prilike i uvažiti ih, pa rade u svoju korist. Slavonija biva iscrpljivana od stranca, a morao bi je iscrpljivati domaći čovjek. Eno nam divnoga primjera Italije koja investira u krvavu operaciju tripolitsansku milijune, očekujući ekonomsku korist za prenapučene svoje krajeve, dok Hrvati imaju svoj bogatiji Tripolis⁶⁷ i prepuštaju ga strancu, namjesto da punom šakom zagrabe ono što je još naše. Ali se zato zadovoljavamo uzdasima o raspojasanoj Slavoniji! Jest, zbiva se da seljak propada, iako to nije općenit pojav. Propada nacionalno, jer ga ne podupire hrvatska javnost. Jeste li čitali u našim novinama kadgod članak o potrebnim željeznicama u Slavoniji? Kako se izigrava Zemun, Brod, Vukovar, Petrovaradin? Kako u najprometnijim krajevima nema valjane veze ili nikakve? Kako nemamo hrvatskog parobrodarskog društva na najvećoj rijeci srednje Evrope? Koliko nas ima dobrih i žestokih Hrvata koji tek iz pjesama znamo da i Dunav čini jedan dio hrvatske granice? Je li naša javnost bila zainteresovana slavonskim ekonomskim pitanjima ikada? Društvo Ćirila i

⁶⁷ Tripoli u Libiji; Italija je 1911-1912. otela današnju Libiju od Turske i proglasila je svojom kolonijom.

Metoda⁶⁸ dalo je pravo na prodaju svojih žigica bečkom tvorničaru, jer n i j e z n a l o da u Osijeku postoji tvornica žigica. Čitamo o tvornicama u okolici Zagreba kao da su prve i jedine, a u Slavoniji su takove već odavna. Popratite samo vijesti naših novina sada prilikom novih izbora i vidjet ćete da ćemo tek par dana poslije izbora saznati za istinit rezultat izbora u Slavoniji. Tko bi se interesirao za ono što je dalje od Siska? Hrvatska, prava Hrvatska pruža se za prosječnog zagrebačkog Hrvata još najdalje uzduž željezničke pruge do Broda. Zaista i ne čujete hrvatski na željeznici dalje od Broda do Zemuna. A dopisi iz Slavonije? Ali prestanimo s jadikovkama! Dosta je. Više je nego jasno da se naša j a v n o s t nikada nije interesirala za Slavoniju.

A kako se stvara pojam o domovini nego baš uputom javnosti u sve što je u njoj, u toj »lijepoj našoj domovini«. Kako se stvara nacionalni osjećaj ako ne podržavanjem svijesti zajednice? Ima li ta inicijativa jedinstva polaziti iz Zagreba u Slavoniju ili obratno? Zagreb kao glavni grad treba da okuplja oko sebe sve dobre narodne elemente, a ne da na njih zaboravlja, a glavna riječ Zagreba nije u djelovanju činovništva već u zagrebačkim novinama. Zagreb još nije trgovački centrum za Slavoniju, ali je zato politički i nacionalni, pa bi morao to svoje mjesto ne samo zadržati već i učvrstiti. Međutim što vidimo? Zagreb ne mari za provinciju. Naše su novine, pisane počesto lošim jezikom, prepune redarstvenih vijesti i domaćih vijesti o požarima, pregaženjima, izvještajima o nogometu (i po dva velika stupca), šaljivim člancima u kajkavskom dijalektu, sve samim stvarima koje nimalo ne mogu zainteresovati čovjeka preko Lonje, a kamoli Podunavca, Bačvanina, Istranina, Dalmatinca i Bosanca. Zaista, zagrebačke su novine samo lokalne novine, a ne hrvatske. Jer Hrvatska je veća nego što o s j e ć a j u gospoda po redakcijama. Upućeni smo zato u provinciji na svoje listove iz kojih zagrebački organi znadu kadšto da ispišu koje umorstvo u Šašincima ili silovanje u Đeletovcima. Pa što vidimo dalje? Da zagrebačke novine imaju sve manje pretplatnika čim dalje polazimo prema istoku, a za uzvrat slavonske novine jedva da dolaze u neslavonske županije. Dionice »Narodne Ob-rane«⁶⁹ ne prijeđoše granice Slavonije, pa ipak se od Slavonije traže žrtve za o p ć i i n t e r e s , mada se ne računa na nju kad treba dijeliti pomoći. Kolikom se opširnošću znadu da bave naši listovi pitanjem međumurskim, kako periodički donose članke o Hrvatima u željeznoj županiji⁷⁰ izvan Međumurja i onima iz okolice Šopronja;⁷¹ pa tko se ne sjeća niza članaka po svim novinama i časopisima o Hrvatima u Moravskoj, u okolici Beča, pače i o onima u južnoj Italiji! U tom leži neka gesta velevlasti koja se interesuje za svoje državljane rasijane po svijetu. A evo imamo domaće naše najčistije Hrvate o kojima šampamo »raspojasane« bajke ne mareći ni toliko za njih da ih učinimo pravim Hrvatima koji će u Zagreb gledati s povjerenjem i ljubavlju.

⁶⁸ "Udruženje za nacionalni, prosvjetni i ekonomski preporod Istre, vrlo aktivno prije prvoga svjetskog rata (izdržavalo se i prodajom šibica, koje su nosile oznake društva)" (B. Klaić)

⁶⁹ List koji je izlazio u Osijeku.

⁷⁰ Mađ. *Vasmegeye*, njem. Eisenburg, županija u zapadnoj Mađarskoj, uz današnju granicu s Austrijom i Slovenijom; središte grad Szombathely.

⁷¹ Sopron, grad u sjeverozapadnoj Mađarskoj, na Nojžiderskom jezeru (mađ. Fertő); kako se jezero dijelom nalazi u Gradišću, autor misli na Gradišćanske Hrvate.

Još nije svršen rad ujedinjenja Hrvata. Ilirski je preporod bio suviše romantičan a da zahvati čak do Dunava, da od Šokca stvori Ilirca. Pred trideset godina donosi »Obzor«⁷² dopise iz Vukovara, koji glase po prilici onako kao da su pisani iz današnjega Kragujevca. Prvi su naprednjaci počeli hrvatski pokret u Slavoniji, ali ga još nisu dokraja proveli. Još nije svršen rad oko ujedinjenja Hrvata ni u Hrvatskoj samoj. Još se stide srijemski momci da glasno za sebe reknu da su Hrvati. A zašto? Tko je taj Hrvat kojega progoni oblast pogodujući Švabi? Nijemac je pouzdan jer je uz oblast, on uživa koristi i privilegija jer će glasovati kako je »poželjno«. Domaći je čovjek nepouzdan jer će htjeti da bude opozicionalan. Progoni i zapostavljanja padaju na domaćega čovjeka, na Hrvata, pa može li taj narod imponirati doseljenome strancu? Čim se može dignuti svijest i ponos Hrvata koji je još donedavna bio Šokac? Kako da cijeni Nijemac hrvatstvo kad ga same vlasti, hrvatske vlasti, izigravaju? I onda da stranac ne traži i više, da ne zahtijeva autonomiju, škole i svoj jezik u crkvi? Kako da ne diže školâ kad u novonaseljenim općinama nema hrvatske škole? Hoćemo li od stranca tražiti da zahtijeva hrvatske škole kad mu vlada pušta njemačke i mađarske? Sve samo suvišna pitanja, retorska pitanja, u kojima i leži porazan odgovor, rječitiji od ikoje optužbe. Nijemac je danas ugledan kod nas, a Hrvat je sumnjiv. To je politički odgoj oblasti. I onda se predlažu za spasenje Slavonije neki odbori: moralni i politički, u kojima bi opet oblasti vodile glavnu riječ!

Hoćemo li da Slavoniju povučemo u horizont hrvatstva, potrebno je preudesiti rad za krajeve što su od Zagreba dalje od 100 kilometara. Napustiti umne savjete za Slavoniju, kao npr. da po vinogradima treba lepezom tjerati leptire, kako radnici treba da dobivaju 2 K nadnice (a dobivaju u žetvenoj sezoni 4 K i više) i slične besmislice koje dolaze iz pisarne čovjeka bez poznavanja ljudi, čovjeka koji s a m i l o s n o voli narod. Računajmo s narodom kao s inteligentnom masom, a ne kao s gluhonjemcima i analfabetima!

Nijemci možda ni izdaleka ne bi bili ovako opasni, kako jesu, da im se nije posvetilo više pažnje u lokalnim napadajima. Kako su se znali asimilirati njihovi djedovi, znali bi se i oni. A ne zaboravimo pri tome da su u njihov broj uračunani i Židovi, a i mnogi Nijemci tamo gdje su statistiku vodili srpski radikali.

Ako se može govoriti o čijoj raspojasanosti, ta riječ pristaje baš našoj neslavonskoj javnosti koja »raspojasano« gleda u Slavoniju, »provinciju«, s ignorancijom onoga mladića iz *Charleyeve tetke*⁷³ koji zna za Braziliju samo to da nam odande dolaze najljepši majmuni. Tako znamo i o Slavoniji da tamo živi neki raspojasani narod i u dokolici ga se sjetimo, potkrijepljeni lektinom von Reisnera a i »modernih« slavonskih pisaca, koji nastavljaju ovu pjesmu o feačkom životu u Slavoniji. Slavonija je u literaturi postala zemlja lotofaga i sretno ostrvo sirena, u kojoj žive satiri, najade i nimfe.

Skinimo tu koprenu raspojasanosti s imena zemlje koja rodi pšenicom, kukuruzom, vinom, hmeljem i repom, naseljene narodom koji nam je dao ljude visoke kulture i koja će nam biti riznicom, mada ne teku po njoj rijeke meda i mlijeka, ako uvažimo da po njenim ravnicama prolaze najprometniji trgovački putovi Evrope, koji su sve prije negoli putovi hrvatske trgovine. Putovi ti prolaze mimo hrvatske misli, jer ona voli da gleda u snašine

⁷² List koji je izlazio kao tjednik i kao dnevnik u Zagrebu 1883-1941.

⁷³ U to doba poznata scenska igra engleskog pisca Brandona Thomasa.

kiljere i da sluša slavonske pjesme, a zaboravlja da svakim vlakom dolaze novi stranci koji napućuju bogatu zemlju jer je još prazna. Tko bude htio, osvojit će Slavoniju ekonomski, a zalud nam je onda govoriti o državnom pravu.

I još nešto. Pođete li u Slavoniju, ne tražite Pariza u Babinoj Gredi!

Savremenik, 1911.

FRANU GALOVIĆU

Neugodno mi je u mojoj sobi. Kao da sam došao u grobnicu. Kroz poluotvorena vrata kao da vidim kako sablasno prolijeće koprena. Bojim se pogledati u zrcalo. Odjednom me sve sjeća ovdje na tebe, kao da si bio često moj gost. A bio si jedva dvatriput. Uvijek veseo u društvu, a šutljiv i ozbiljan kad smo bili sami. Kao da bi imao nešto da rekneš, da se iz nužde ispovjediš, a ipak si zašutio. Ili bi duboko uzdahnuo, baš tu, u ovoj sobi, i zato mi je tjeskobno. Tu sam još prekjucer čitao tvoju kartu sa bojišta, datiranu 22. listopada. Pisao si veselo kako je borba samo noćna, danju je mir i odmor. I zvao si nas, starije, da dođemo pod tvoju komandu. Bit će nam dobro. Tko bi slutio da je tada tvoja sjena nad nama lepršala, baš tada. A isti dan je stigao brzovjav da si pao.

Nemoguće! S početka je to čuvstvo gotovo smiješno, zapravo nezamislivo. Kao da čovjek zamisli da nema ruke. Tako sam te osjećao u daljini živim, ta još si malo prije i nas pozvao k sebi, na bojište. Našaliti se nisi mogao da nas zoveš u grotlo groba koje će ziniti da primi tvoje tijelo što se sada vozi negdje slavonskom nizinom. Vijest se ponavlja, utvrđuje kao neprijatelj i postaje strašna. Grozno je misliti da si doista pao. A onda se pletu misli u neskladne figure i mrse se, dok se ne skupi oko srca kao neko klupko bijesa. I spopada me bijes s te vijesti.

Sada će doći i tvoje ime u listinu gubitaka?⁷⁴ *Fran Galović*, ispisano isto onako kao i drugih, i to će ime značiti rat, strahotu, nešto ružno i bijesno. No da je samo to, ali ti ćeš se vratiti k nama kao mrtvac, neće te više biti nikada u ovoj mojoj nesimpatičnoj sobi, mada si obećao doći i obećao si mi donijeti svoje djelo u kajkavskom dijalektu i svoj najnoviji, nenapisani još roman: *Mrtva domovina*.

Iz ove si doze uzimao cigarete, ovim si perom pisao, iz ove tintarnice napisao si mi riječi na zadnju svoju knjigu, i sve mi se te stvari čine sada življe nego što si ti. Zar je moguće da je život tako grub, da ga nestane tako surovo, naglo, ružno, kao zvuka taneta, nevidljivije od dima cigarete, nečujnije od škripanja pera? Samo bljesne i iščezne?

Gdje li su bile sve tvoje čežnje i duboka tvoja religija? Zar su još ostale u srcu tvom koje je uvenulo i smalaksalo kao odsječeni cvijet? Ja vjerujem da si tu i da se javljaš jedva čujnim šuštanjem i nekim treskotom. Jeza me podilazi, ali mislim da si ti ono šmuknuo kroz odškrinuta vrata kao bijela koprena. Jer ako ni to nije za mene od tebe ostalo, zar je doista sve što imam samo ono nekoliko knjiga i pisama? Baš kao od stroja koji se pokvario?

Ti si mi prvi prijatelj za kojega znam da je poginuo u ovom ratu. Imam ih još tamo. A tvoj me odlazak baš zato jače dira što si prvi krenuo odavde na put koji je dugačak a postaje mu nema.

Ili je to kao san, ta tvoja smrt, bez svijesti, nemoćan, težak moroviti san, iz kojega nam se nećeš javiti nikako jer ti je stisnuto grlo i jer si daleko. Iz zemlje bez glasa, iz sablasnih krajeva tvog *Zaćaranog ogleđala* nećeš doći. – Gubitak smo pretrpjeli samo mi. Ti nisi. Za tebe je sa smrću nestalo svijeta. Koliko protuslovlja ima u Smrti koju si našao tako brzo. Bojao si se starosti. Tašte li nade tvoje? Dvadeset i sedam godina! Pa zar je to bio život? Zar smo postali bića kojima se trajanje broji danima?

⁷⁴ Izvještaj o poginulima i nestalima u ratu koji se objavljivao u novinama.

Što li si sve proživio za ova tri mjeseca rata? Mora da si upoznao odgonetku simbola što ga prikazuje tvoje *Začarano ogledalo*, tajnu o kojoj si pisao stilom Poea, koju si možda posve shvatio ili na nju zaboravio, jer si mi pred dvije sedmice pisao: »Inače su se moji nazori o životu i svijetu s temelja promijenili. Ako se vratim, dobit ćeš roman koji se zove *Mrтва domovina*. Ako padnem, spomeni tu ideju u posmrtnome govoru nad mojim kenotafijem«.

Dakle si preživio svoja maštanja o gradu tajanstvene smrti, o bijelim, sanjarskim cvjetovima u šumoru zlatnijeh pčela. I neće više cvasti pustim vrtom ruže jer su se za tebe zavisno okružile. Doživio si »sviju stvari kraj i vas početak« i pošao onamo gdje »sve prolazi u nekom čudu tajnom i govori i zbori zadnjom tajnom«.

U pjesmi svojoj koju si najljepšom nazvao, u *Zavodniku*, kao da si već očitio onu grozotu starosti pred kojom si drhtao i zato si možda i svršio sa životom. »Zgasio se žar orgija vrelih, nestalo je plama, i samo čujem doziv mraka *star*«.

Ili se tvoji pojmovi o svijetu izmijeniše tako da si svoje pjesme, pune ljubavi prema domu, zaboravio i drukčije, još dublje, u srcu složio? I iz njih je imala nastati *Mrтва domovina*. I slutio si da domovinu nećeš ugledati kao ni Childe Harold: »Zbogom, zemljo draga! Gubiš se ko lijepa, izginula sjena, koju nikad neću ugledati ja!« Kako si samo o smrti sanjao, kako te je njena vizija progonila, posvjedočio si živom scenom koja će se danas zbiti. Tvoj *pokop*.

»Krenem dalje i opazim iza niskoga grma tri čovjeka s lopatama. Jedan je od njih pušio lulu.

Štjeli su i kao da su gledali u me.

Pristupivši bliže, ukaže se pred mojim očima uska, duboka jama što su je ukopali.

Oblik ove jame bio je tako čudan i tako poznat da sam se zgrozio.

A onaj što je pušio izvadi lulu, pljuče i pokaže rukom na kup iskopane zemlje:

»Evo... mi smo gotovi...«

Nijesam mogao odgovoriti, ali se brzo oglasi drugi:

»Već dugo čekamo... Gdje ste bili...?«

A treći dodâ i ne dižući glave:

»Unidite...«

Meni uze srce udarati tako da sam se morao objema rukama uhvatiti za prsa, a s mjesta se nijesam mogao maknuti ni za vlas...

Tek sam čuo riječi onoga trećeg:

»Iskopali smo... Vi valjda i ne znate da ste umrli, i da vam valja — «

Frane, vratio si se ovamo prikovan, nepomičan, i nemoć te sputala, a nevidljive ruke drže te čvrsto i ne puštaju. I tako ćeš ostati... i nikada nećeš odovud... Ne možeš...

Je li moguće da si ti napisao riječi: »Vani mora biti jesen, ja je osjećam, i sunce je negdje tako toplo i divno! *A mene su dovukli ovamo*. A kad obnevidim, onda će početi polako mrak da pada. I žar koji me pali gasnut će pomalo, dok se ne izgubi svaki osjećaj raskoši i bola... Samo da još jednom ugledam svoj dom... I taj dom što sam ga izgubio hoću još jednom da vidim... Prepoznat ću ga makar mi se mute misli i pogled mračni... Razumjet ću šapat drveća, pričanje rose i pjesmu zvijezdâ, jer su ovi glasovi u meni, svi oni žive i dršću... Zovu me... i samo da mogu dići ruku!...«

Je li to moguće da si tako duboko slutio i jesi li doista tako čeznuo? Evo te sada, Frane, u toj zemlji našoj, ne možeš maknuti ruku, jesen je, unišao si u iskopanu jamu i nikada više.

Mrtva domovina je Hrvatska, za tebe je umrla, ali za nas koji te znamo živ si. Nasmiješit ćeš se diskretno toj frazi, ali ćeš mi je oprostiti. Pogađam što si osjećao i mislio, ali ti neću reći, jer me ne čuješ i jer mi ne bi mogao potvrditi da je tako.

Šuštanje nevidljivih koprena bit će tvoj znak. Ovdje je nesnosno kod kuće. Hajdemo na polje, u jesen, kišovitu i vedru, žutu, da posjetimo tvoj dom u kojem otkaza nema.

Narodne novine, 1914.

HENRYK SIENKIEWICZ

Završio je svoj život u dobrovoljnom progonstvu, u slobodnoj zemlji Švicarskoj nad obalom Lemanskoga jezera, u Veveyu,⁷⁵ otkale se vide sjajni zupci Dent du Midi,⁷⁶ a lijevo u uglu gdje utječe Rona u jezero viri chillonska kula iz zelenila. Sklonio se nad tihe žalove jezera ženevskoga koje opjevaše veliki njegovi predšasnici Słowacki i Krasiński, a koje je nadahnulo i Byrona, Rousseaua, Voltairea i Kalvina. U zemlji prognanika utruo se kao svijeća, legao da čeka na mir kad će ga prenijeti u slobodnu Poljsku da počine možda na Skalki u Krakovu, premda bi mu se pristojalo mjesto uz Mickiewicza među krakovskim sarkofazima na Wawelu.⁷⁷ U tihom zakloništu čekao je tišinu iza neviđene bure i kao kakav glavar cijeloga naroda stajao na čelu humanitarnoga poljskoga udruženja koje je imalo važnu političku misiju. I sada je prestao da diše, da sluša i da trpi.

Mukotrpno i puno samilosti i nježnosti njegovo srce ukočilo se i kao grč bola počiva pod istim nebom gdje se i Kosciuskovo⁷⁸ pritajilo da i mrtvo kazuje samo za pozorna uha razumljive riječi. Nije li to tragika: *morati*, s dobre volje morati otići u tuđinu, kad mu preko od naroda poklonjenoga Oblengórka padaju šrapneli, a Varšava iz tuđih ruku prelazi u tuđe ruke,⁷⁹ kad ne zna da li je prijatelju više zazorna njegova šutnja od govorenja kad polazi na put s kojega se nadao vratiti kao slobodan čovjek, a preminuo je kao rob? On koji je bio pozvan da manifeste piše, zanijemio je sakrivši gorčinu u sebi.

Nema ga više među nama koji gledamo sunce, no bol naša nije jecaj uciviljena srca, već blaga pomisao na milu dušu koja nam je unišla u spominjanje kao sjećanje na minule dane kojima je povratak uzaludan, jer jednom proživljeno ne poznaje ponavljanja. Bog zna hoće li generacija koja ga još ne pozna po njegovim djelima oćutjeti onu milinu gledanja njegovih majstorskih likova kao što mi oćutjesmo dotičući tako reći plastičke figure golemoga Sienkiewiczzeva muzeja sa vječno živim junacima, djevicama i djecom. On je u nama živ dok je nas, i u poljskoj će književnosti živjeti vječno u društvu svojih po duši i plemenitosti sličnih drugova Prusa i Orzeszkowe,⁸⁰ koji ga pretekoše i prije njega predađoše tijelo poljskoj zemlji, krvavom razbojištu.

Kad je u prosincu 1900. bio proslavljen jubilej Sienkiewiczzeva rada u Varšavi, pokloniše mu narodni dar, selište Oblengórek (kod Kielaca) koje obuhvata 517 jutara, od kojih je 17

⁷⁵ Mjesto u Švicarskoj na Ženevskom jezeru.

⁷⁶ Vrh u Alpama južno od Ženevskog jezera (3260 m).

⁷⁷ Rezidencija poljskih kraljeva u Krakovu; u njezinom je sklopu glasovita grobnica u kojoj su su pokapani poljski kraljevi i velikani.

⁷⁸ *Tadeus Kosciusko* (1746-1817), poljski vojskovođa, heroj u američkom ratu za neovisnost, a potom i vođa borbe za slobodu svoje domovine nakon druge podjele Poljske. Neko je vrijeme odolijevao Prusima, Austrijancima i Rusima, poražen je i zarobljen od Rusa 1795, nakon čega dolazi do treće podjele Poljske i nestanka neovisne kraljevine.

⁷⁹ Varšava je prije Prvog svjetskog rata bila pod Rusima, a tijekom rata okupirali su je Nijemci (1915-1918).

⁸⁰ *Eliza Orzeskowa* (1841-1910), poljska književnica, autorica brojnih romana, nominirana za Nobela.

jutara park, a 100 jutara šuma i gaj. U tom je tusculumu⁸¹ sagrađen lijep dvorac. Primio je tridesetak adresa od različitih akademija, sveučilišta i udruženja, bila je svečana predstava, služba u crkvi, svečanost u vijećnici i bezbroj govora. Kod velikih ljudi ne čeka se uvijek na smrt da im se tek onda iskažu počasti; poljski je narod pred 16 godina izrekao svoju zahvalnost Sienkiewiczu za djela kojima je ne samo sebe proslavio već i u pravom smislu riječi obdario svoj narod. Sada će se iste svečane riječi, kad je Sienkiewicz stupio među pokojne, ponoviti po drugi i posljednji put. Prijeći će pred nama kao u Mac Bethu niz prošlih kraljevskih likova koje je on stvorio snagom Shakespeareove dikcije i mašte, no neće nitko čuti njegove hvale za iskrene i bolne riječi.

Tada, pred 16 godina, zahvalio je Sienkiewicz ovim riječima za narodni dar: »Teško mi je iskazati riječima koliko me potresa današnji dan i sve što sam danas doživio. Ja koji sam se zbog svojih radova mnogo bavio prošlošću, s najdubljim se ganućem sjećam da su u drevna vremena tako nagrađivali zaslužne na polju bitaka junake. No danas treba da prije svega služimo društvu svakidašnjim, dugotrajnim i ustrajnim radom. I taj mi evo rad nagrađuje narod na najuzvišeniji način, na najplemenitiji i najskladniji s našom tradicijom, nagrađuje me zemljom. Stekao sam ljubav svojih, priznanje kod tuđinaca, pače i razmjerno blagostanje – samo mi je jedno još nedostajalo: zemlje naše, te zemlje iz koje smo izrasli svi, koja jest i koja će biti nepokolebiva potpora života i besmrtna borba pokoljenja.«

Besmrtna borba pokoljenja započela se nakon mnogih neuspjelih pokušaja poljskoga naroda evo i sada u našim danima, da se osvoji ta nepokolebiva potpora narodnoga života, a eto baš u to doba umrije Sienkiewicz koji je znao poticati na borbu držeći pred duhom poljske mladeži sjajno zrcalo slavne prošlosti poljskoga naroda, a dojam je njegovih riječi – kao i u ovom navedenom govoru – bio tim jači što je glavna misao morala uvijek da bude zavita u vunu državljanske vjernosti. Nijedna književnost nije tako puna neizrečenih, natuknutih i jedva nagoviještenih misli kao poljska, a cenzura je, plijeneći svaki slobodniji izražaj, vršila i neku estetsku zadaću: poljski su pisci pisali misaonije.

Sienkiewicz je počeo pisati god. 1873. u varšavskoj *Gazeti Polskoj*, u kojoj izlažahu prvi njegovi feljtoni, a kasnije *Stari sluga*, *Hania*, *Skice ugljenom*, *Porodica Polanieckih* i *Quo vadis*. Počeo je pisati sa 27 godina, razmjerno kasno. Svršio je na varšavskom sveučilištu polazeći predavanja na historijsko-filologičkom fakultetu. Proputovao je sjevernu Ameriku, Egipat i cijelu zapadnu Evropu. Na istok, prema Moskvi, nije polazio. Vele da se u njegovim djelima, koja obuhvataju oko 20.000 štampanih stranica, nikad ni jednom riječju ne spominje Rusija.

Počeo je pišući seoske priče i pisma s puta po Americi, a postepeno se dizao stvarajući sve veličajnije historijske romane u doba kad se mislilo da je slava takvih romana zanavijek minula. »Trilogijom«, naročito *Ognjem i mačem* osvojio je Sienkiewicz već izgubljeno tlo što ga je nekoć bio zauzimao historijski roman Waltera Scotta, Dumasa i Kraszewskoga. I do danas nije taj roman propao, premda se malo modificirao pod perom Merežkovskoga i Žeromskoga. Sladunjavo zaludivanje naroda šarenim slikama iz bujne prošlosti u lažnim okvirima – kako se sudilo – imalo je ipak vrijednost veliku, jer je bilo izneseno od velikoga vještaka u jeziku i stilu, prožeto dubokim psihološkim opažanjima i finom satirom, vrvjelo je duhovito stvorenim tipovima. Trilogija je izvojštala pobjedu historijskom romanu.

⁸¹ "Miran i od svijeta udaljen stan (po Ciceronovu imanju *Tusculanum* nedaleko od Rima)" (B. Klaić)

Tu je niz, galerija živih ljudi, koje poznajemo djelomice već i po Cervantesu i Shakespea-
reu, no ovi poljski Sancho-Panse i Falstaffi, ovi junačine i kukavice bliži su nam jer su
crtani srodnijom nam tehnikom. Što je Cyrano, to je i Podbipienta: romantične duše ju-
načke borbe, koje volimo raznježenošću zaljubljena srca kad se prvi put zaljubilo Jurand
ze Spychowa, Danusia, Zbyszko tipovi su tako određeni, tako cjeloviti i plastični, te nam
se čine mili znanci i istiniti junaci iz naše narodne prošlosti.

Sienkiewicz je bio odgojen u duhu spominjanja plemićke prošlosti i vojničkih junaštava i
ostao mu je vjeran do smrti. Zato ga nije voljela Mlada Poljska⁸² koja je u književnost uni-
jela socijalne probleme. Kad je za vrijeme revolucije (1905) pisao roman *Na polju slave*,
digao se jedan dio javnosti proti njemu, što u tako ozbiljna vremena zavarava maštu laž-
nim slikama iz vremena Sobieskoga, i Sienkiewicz je naprečac dovršio roman. No zadnja
mu stvar *Legiony* ostade na istom tlu i – ostade savremena. Legije poljske oživješe opet,
no roman se prekinuo zbog rata.

Sienkiewicz je osobiti umjetnik u kompoziciji romana, što npr. kasniji pisci historijskih
romana ni izdaleka nisu. Żeromski ne umije složiti cjelinu pripovijesti, rastrgan je i zalije-
ta se kojekuda, Merežkovski iznosi savršene slike koje su samo povezane između sebe a
nisu srasle. Tolstoj je pripovjedač-umjetnik kojega Sienkiewicz nije dostignuo jer je bio
dogmatik u svome pogledu na svijet. Dostojevski je dogmatik a nije artista kao Sienkie-
wicz, pa ipak bližedē i najjača djela Sienkiewiczeva pred snagom Dostojevskoga. Sienkie-
wiczeva je snaga samo u jednom: u ljubavi prema domovini. On vadi iz duše, iz fantazije
svoje, savršeno komponirane Danusie i Jurande, iz srca svoje Knićice i Zagłobe, no ni-
kada ne preraste u njemu Poljaka – čovjek. To je neka tragika. Homo polonus sum⁸³ –
govoraše nekadašnji poljski šlahćic, no bio je samo Polonus. Ljudska, općenito ljudska
crta, zastupana je kod Sienkiewicza tek u prvim radovima: u *Skicama ugljenom*, *Dnevniku*
poznanijskoga učitelja, *Janku muzikantu* itd.

Veličina Sienkiewiczeva slična je veličini kraljeva: za svoj su narod zaslužni jer su mu
služili, no za druge narode njihova je važnost prolazne vrijednosti. Oni pisci koji ne služe
narodu već koji stvaraju tako reći zapovijedajući i otvarajući nove poglede, slični su kra-
ljevima organizatorima koji dižu države i rastežu granice. Takav nije bio Sienkiewicz.
Sličan je Sobieskom kraj kojega je zavrijedio da legne na vječni počinak, no ne Batoryju.⁸⁴
Revolucionaran duh nije bio, niti je mogao biti; imao je više osjećaja no čuvstva. Gi-
gantska snaga elementarnoga čuvstva Mickiewiczeva ne bi se mogla smjestiti u meko
srce Sienkiewiczovo. Mrzio je potajno, ironički, a ne vulkanički kao pisac pjesme *Prijate-
ljima Moskalima*.⁸⁵ Dnevnik poznanijskog učitelja (izišao u *Viencu* pred tridesetak godina)
slika je mahnite, no maskirane, mržnje; *Križari* je isto tako iznose pod maskom samosvi-
jesti i gestom junaka na spomeniku.

⁸² Pokret u poljskoj književnosti pred Prvi svjetski rat (vođa Przybyszewski), koji zastupa larpur-
lartizam.

⁸³ Latinski: Ja sam poljski čovjek.

⁸⁴ *Stefan Batory* (1533-1586), knez Transilvanije, izabrani kralj Poljsko-Litavske Unije od 1576, iz
poznate mađarske velikaške obitelji. U poljskoj povijesti smatra ga se za jednog od najuspješnijih
kraljeva; uspješno ratovao s Rusijom.

⁸⁵ "*Prijateljima Moskalima* (Moskovima, Rusima), u obliku putopisa napisane pjesme o carskoj Ru-
siji, koje završavaju poslanicom *Do przyjaciól Moskali*; u njoj se pjesnik obraća ruskim revolutiona-
rima dekabristima" (B. Klaić)

*

Sienkiewiczzeva su djela prevedena na tridesetak jezika, od toga najviše na ruski. U Petrogradu je izašla zbirka potpunih njegovih djela u prijevodu F. Dombrowskoga. Prevedena su na japanski, a *Pođimo za njim* i na latinski (u *Osservatore Romano*). Na hrvatski je još 1881. preveo J. E. Tomić *Haniu* i *Staroga slugu*, Broz je preveo njegova pisma s puta po Americi (u *Pobratimu*), *Hrvatska vila* donijela je divnu sliku poljskoga junaštva iz francusko-njemačkoga rata god. 1870. *Bartek pobjednik*, a velike je njegove romane – Trilogiju: *Ognjem i mačem*, *Potop*, *Gospodin Wolodyowski*, pa *Quo vadis?* i *Križare* preveo Harambašić. Prevedena je i *Porodica Polanieckih* u *Hrv. domovini*, a zbirka kraćih pripovijedaka izašla je u prijevodu dra Gostiše u Matici hrvatskoj gdje je i Velikanović preveo *Bez dogme*. Na *polju slave* izdala je Dionička tiskara. *Virove* je preveo Jasinski u Prosvjeti. Dramatizacija *Quo vadisa* poznata je u engleskoj preradbi *U znaku križa*, a u hrvatskom je jeziku izašla pod naslovom *Petronij*, kako ju je načinio A. Benešić. Pisac ovih redaka preveo je dražesnu Sienkiewiczzevu pripovijest *U pustinji i prašumi* koja je izašla pod naslovom *U žarkoj Africi*. Lijepo vezani primjerak poslan je u travnju 1914. autoru u Varšavu, no vratio se s granice iza pet mjeseci jer ga nije propustila cenzura. Čekao sam mir da mu ga pošaljem, no – evo, umro je i neću mu ga moći poslati da mu zahvalim na ljubeznom pismu i dopuštenju da djelo prevedem. To mi je jedini dar od njega.

Obzor, 1916.

O VLADIMIRU LUNAČEKU

I

Vladimir Lunaček kao kazališni stručnjak

Nevjerojatno je da netko može decenije pisati o nekoj temi u relativno kulturnoj sredini i da: 1. ništa ne nauči, ne napreduje i ne postigne nikakvog stručnog znanja pišući o toj temi, i 2. da ta kulturna sredina nikako ne reagira na nepodnošljivo dosadna, lična i nesavjesna pisanja ovakvog kritičara.

Takav je slučaj kod *Obzorovog* kritičara Vladimira Lunačka. Ali on nije osamljen. S toliko površnosti jedva da je itko kod nas pisao, a s toliko poze znanja zacijelo nije kod nas nitko umakao pera. Ispravljajući tuđe pogreške zapada sâm u još veće. Ne piše i ne nastoji da piše bez ličnih aluzija, jer mu to ne dopušta manjkavo znanje, a smeta mu neshvatljiva zagrižljivost.

Ovih mi je dana došao u ruke *Obzor* od 27. prošloga mjeseca gdje je gosp. Lunaček posvetio čak uvodni članak kazališnim »prilikama«, obarajući se na koješta što zna i ne zna, pa sam slobodan da se ovdje osvrnem na to pisanje, budući da mi je nemoguće to učiniti u samom *Obzoru* gdje sam pokušao već jednom da suzbijem Lunačekove ružne objede – ali mi tada ne dadoše mjesta u *Obzoru* jer je gosp. Lunaček odgovorni urednik.

Stil gosp. Lunačka takav je da mi nije moguće citirati doslovno njegove dugačke i lošom hrvaštinom napisane fraze, pa ću biti obziran prema ovom prostoru.

Pozorišni zakon nije prihvaćen u parlamentu – veli gosp. Lunaček – ali po njemu *mora ju* da se ravnaju pozorišne uprave. Po tom zakonu su upravi puštene slobodne ruke – veli isti pisac, da malo kasnije ustvrdi da je ta vlast vrlo ograničena. Prije svega treba konstatirati da je istina da pozorišni zakon nije prihvaćen ni u jednom zakonodavnom odboru, i da nijedna uprava nije dobila naloga da se mora ravnati po tom novom pozorišnom zakonu koji postoji tek u projektu. O tom se projektu mogao izjaviti gosp. Lunaček, ja sam i njega to u svoje vrijeme službeno iz kurtoazije i pismeno (dvaput) zamolio, no nije se odazvao. Ipak pretpostavljam da gosp. Lunaček pozna tekst tog zakonskog projekta.

Po tom zakonu postaje ukupni kazališni personal u svim državnim i oblasnim kazalištima obično činovništvo – tvrdi *Obzorov* stručnjak. Ne, to nije istina, to nigdje nije određeno, ni u projektu niti u bilo kojoj naredbi ili uredbi.

Dalje veli: »naša se uprava vrlo brzo poslužila ovim pozorišnim zakonom i prema njegovim ustanovama umirovila silu članova koji su danas u najboljim svojim godinama i hoćeš-nećeš moraju u mir«. Odgovor: Uprava uopće nije *nijednog* člana umirovila nego ih je umirovilo Njegovo Veličanstvo ukazom odnosno ministar prosvjete na osnovi zakona. No taj zakon nije – *pozorišni* zakon, kako bi se gosp. Lunaček mogao uvjeriti da je pogledao u bilo koje rješenje o umirovljenju bilo kojeg člana. Da to nije pozorišni zakon slijedi i iz toga što taj zakon još ne postoji, i što, kako sam gosp. Lunaček znade, i tvrdi, još nije u parlamentu prihvaćen. Zar će kralj na osnovi neprihvaćenog zakona koga penzionirati? To se zna da neće, ali *upravi* kazališta može se i to imputirati. I to se zove žurnalist, i to se zove tridesetgodišnji kazališni stručnjak!

»Koji su danas u najboljim svojim godinama«... glagòljā gosp. Lunaček. Ovih 37 umirovljenih članova imaju ukupno 2.191 godinu, 11 mjeseci i 4 dana, što – ne vara li me račun – ispada tako, da svaki poprečno ima nešto preko 59 godina. To gosp. Lunaček zove najboljim godinama, valjda zato jer sâm još zasada nije u tim godinama.

No najstručnija je ona zamjerka da će ti umirovljeni glumci doduše igrati i pjevati i dalje, ali ne onda kad bi se *njima* prohtjelo nego kad ih *uprava* bude trebala. Baš ovako tvrdi gosp. Lunaček, i misli da glumci pjevaju kada ne treba i da pjevaju onda kad im se prohtije! Pjevaj samo kad ti srce pjeva – misli ovaj laik! Lijepo li on sebi zamišlja rad teatra! Glumci neka igraju kad hoće, a repertoar neka se pravi sam. Neka gosp. odgovorni urednik *Obzora* pokuša to provesti sa suradnicima i slagarima *Obzora*: da pišu i da slažu kad im se prohtije. Ovakav pogled na sistem upravljanja teatrom nije još nitko pismen napisao u ovoj zemlji. I zato se može za stručnjaka Lunačeka ustvrditi i utvrditi da nije samo laik nego da je i nepismen.

»Uprava je imenovala za ravnatelja drame jednog mladića koji za to mjesto nema ni kvalifikacije niti potrebno iskustvo« – tvrdi gosp. Lunaček. I ovo je izmišljotina. Ne, uprava nije *nikoga* imenovala za ravnatelja drame jer to čine drugi faktori. Prema tome je u najmanju ruku glupo izvoditi bilo kakve zaključke. Predestinirani ravnatelj drame zacijelo će više razumjeti o drami i teatru nego gosp. Lunaček i njegovi kandidati.

»Uprava vješto kormilari preko stranačkih valova samo da se održi!« To smo čitali iz istog pera i u drukčijim nijansama koje su u vezi s povredom zakona o štampi! Ali čemu se to čudi gosp. Lunaček, odgovorni urednik *Obzora*? On, nepolitičar, odgovorni urednik političkog lista. Zar nije čudnije njegovo kormilarenje preko svih faza političkih, da je još ostao odgovornim urednikom *Obzora* i da ga nisu maknuli u njegovim »najboljim« godinama (rođen 23. januara 1873)?

Gosp. odgovorni stručnjak tvrdi da nije dobro ako glumac ima kvalifikaciju, makar to bila i glumačka škola, ali da upravni organi moraju imati kvalifikaciju, samo ne zna navesti koju to? Njemu nije dostatna kvalifikacija studij i pisani dokument da dotičnik posjeduje znanje i shvaćanje svog posla. On traži kvalifikaciju, a istim se dahom tuži na birokraciju.

Ima tako jedna dugačka rečenica o nekom dodvoravanju i o nekom bajanju »na račun« kazališta. To su takozvane Lunačekove prnkanka-rečenice, tj. da se ne zna – tko je pogriješio, ili slagar ili pisac. U svakom je slučaju odgovorni urednik salviran.

Na primjer ovako pjeva gosp. Lunaček: »Na ovakav se način ne smiju dovoditi ni najbolji talenti za umjetnost ili na upravu u jedan kulturni zavod«. Kakav je to način, ne može se razabrati, ali valjda je svakom laiku jasno da je glavno da se dovedu i dovode u zavod baš takvi najbolji talenti, a način je sporedan. U svakom se slučaju na Lunačekov način ne smije pisati o kulturnom zavodu, osim ako je piščevo srce puno lične mržnje. I njemu nije dosta da je gosp. Kulundžić gledao tek godinu dana pariska kazališta, da bude direktorom drame, on, gosp. Lunaček, traži više godina. Ali i onda bi se usudio pisati kritike isti gosp. Lunaček kako je taj pariski direktor drame propustio npr. metnuti pepelnjak na stol i klajderštok da nije maknuo, jer tako je »ozbiljno« već pisao isti taj Lunaček koji uostalom već dvadeset godina nije vidio nijedno kazalište izvan Zagreba, a nikada nijedno parisko. Pa s kojim pravom taj čovjek prigovara? »Nema zakona ni upravnika kojemu bi se glumci pokoravali«. I tako piše gosp. Lunaček. A baš je obratno i u Zagrebu i svuda gdje god ima reda.

Meni lično prigovara da sam izučio upravu teatra ona ko kako su drugi htjeli. Dakle ne onako kako sam ja htio, ili ne onako kako je Lunaček htio. Sada tek shvaćam svrhu nje-

govih blagonaklonih savjeta koje mi je nekoć usmeno dijelio. Ja sam tada mislio da su to pikantne anegdote, a ne savjeti de administrando theatro.⁸⁶

»Tajničko se mjesto podjeljuje studentu početniku, dok je to mjesto diskrecije i pouzdanja«. Posve ispravno, samo je pitanje čijega pouzdanja? A što se tiče studenta početnika, taj student ima toliko semestara filozofije koliko g. Lunaček semestara jusa. Pa ipak ne smatram gosp. Lunačeka podesnim za mjesto tajnika jer je to mjesto diskrecije i pouzdanja upravnikova. Mislim da gosp. Lunaček ne bi mogao biti niti arhivar kazališni, mada je to mjesto nekoliko puta tražio. Nije mi se činio ni za to dovoljno pouzdan.

Ali upravo je satirski divna tvrdnja da sam namjestio neke volontere koji nemaju kvalifikacije. Valjda ćemo za statiste tražiti doktorat bogoslovije, a za pomoćnika u slikarnici diplomu akademije? I tu zavidi gosp. Lunaček što je prolazno namješten na dva mjeseca mladić kojeg je on nekoć tako reći na rukama nosio, boraveći kao dragi i trpljeni gost u gostoljubivoj kući majke i bake tog mladića, bio on zdrav ili bolestan, uvijek njegovan, predusretan i voljen, a sada, kada treba prigovarati, žao mu je što je taj mladić čak drugi mjesec »volonter« u kazalištu. A tek da zna da taj mladić ima honorar (manji doduše od portirove plaće), još bi glasnije viknuo kako se prosiplje narodni novac. Ovo je već ružno, dragi gosp. Lunačeče, veoma ružno od Vas!

I kako da se shvati glupa tvrdnja: novac se razdaje, a nema za to nikakvih ekvivalenata. Čovjek koji u sezoni dolazi dvadeset puta u teatar, ne može govoriti o ekvivalentima, a da dolazi i 360 puta, ne može i ne smije ni pisnuti o razdavanju novca kad o tome nema pojma. A da nema ovakav kazališni stručnjak ni pojma o tome dokazuje time što tvrdi da se troši nekoliko desetaka milijuna, a koliko je to »nekoliko«, to ne navodi, no mora da je barem više od 30 ili 40, dok je nekoliko. Gosp. Lunaček je zabrinut što tim novcem barataju neiskusni mladići. Naprotiv! Za izdatak odgovaram ja uz suodgovornost i stručnu pomoć blagajnika, šefa računovodstva i šefa kontrole, koji su stručne sile s dovoljno kvalifikacije i godina službe.

Dosta je! Nagomilavanje izmišljotina i insinucija nastavlja se u tom članku i dalje, a svršava se nekom tvrdnjom o nekoj blamaži s pariskim gostovanjem, mada je mogao saznati – a i dobro zna – što je i kako je bilo na stvari. No trebala mu je, vještom stilisti, na kraju poenta. Pa nek mu bude!

Iz ovog svega čitalac bi možda mogao sebi stvoriti imaginarni portret ovog kritičara kao da je to neki čuvar državnih interesa, čovjek koji s užitkom piše neistinu, denuncijant ili tome slično – jer su mu tvrdnje protuslovne a kadšto i nejasne, no međutim gosp. Lunaček je samo preranom senilnošću kažnjeni ustrajni frazer koji iza deset redaka zaboravi što je prije pisao, koji ne pozna ni značenja ni domašaja svojih riječi, koji nije dorastao članku duljem od pikantne anegdote. Tek da pročitate druge njegove »neumjetničke« članke kojima nadijeva *Obzor* kad nema gazde kod kuće, vidjeli biste da je ta nedoučena glava zaboravila sve što je nekoć znala, i da više nije sposobna da išta nauči.

Gospoda koji su mu gospodari znaju to dobro, puštaju ga da piše, kao što se staroj gazdarici dopušta da zabrundava što joj drago, jer ionako nije važno što govori – no treba da se konstatira da i mi koji nismo gospodari gosp. Lunačeku imamo o njegovoj književnoj i kritičarskoj kvaliteti baš isto mišljenje. Razlika je samo u tome da mu ona gospoda to saopćuju usmeno a mi pismeno – dakako bez nakane da ga vrijeđamo ili da naudimo

⁸⁶ "O upravljanju kazalištem"; aluzija na naslov djela *De administrando imperio* bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta.

njegovoj časti, dobrom imenu, fizičkom zdravlju, društvenom ugledu ili pri vrednom kreditu.

Prilog *Hrvatskoj pozornici*, 1925

II

Vladimir Lunaček kao kritičar

Jasno je da nestor naše kazališne kritike mora biti »hvalilac prošlih vremena«, ali ipak njegova kritika uza sve poštovanje prema godinama mu i postojanom iskustvu mu još iz onog doba dok se govorilo o »kazališnih poslovih i prikazbah« tonom blagonaklonosti, mora da nas zadivi, jer i danas još ne samo svježinom autoritativnosti i krutošću svoje pronicavosti već i živahnom glagoljivošću umije svestrano da zapazi i pribilježi svaki nedostatak glumca-početnika, glumca-talenta, glumca-umjetnika, ukoliko: glumca svih kategorijah, zatim slabosti redatelja, nesposobnosti direktora, propuste šefa zastora i diletantizam biljetera. On ne govori dakle samo o »glumcuh«, već i o režiji, koje je naročito pratio kroz one godine kad je iz kazališta izbivao, no o njoj mnogo znade još iz starog teatra dok je stajao u đlačkom parteru. Što se tiče starog teatra, nije istina da je baš on izabrao Kristoforu Stankoviću⁸⁷ onu srećku državne lutrije kojom je Stanković stekao toliku svotu novaca da je mogao sagraditi kazalište na Markovu trgu, a isto tako nije istina da je on sudjelovao kao nevidljivi suradnik Talije praveći talase glavom pod platnom u *Putu oko svijeta za 80 dana*. Ipak je tim neshvatljivije otkale mu ovo golemo i neiscrpljivo stručno znanje o svim tajnama kazališta koje on već godinama iznosi ili pod naslovom *Theatralia* ili pod naslovom *Kazališna kriza*. Putovao je mnogo Evropom, te može suditi i o baletu, operi, opereti i dramama svake vrste. Pred dvije-tri godine bio je u Primorju gdje je prvi put vidio more, i začudo još ne sprema oceanografsku studiju o plimi i oseki, a prije četiri je godine otkrio da se Srijem nalazi u Hrvatskoj. Ovakav široki »domaći« vidokrug njegov naročito se pokazao podesnim i primjenljivim za prosuđivanje opće svjetske umjetnosti, pa je o njoj uz njegov potpis štampano mnogo članaka sa još više pogrešaka, što ih on potpuno neosnovano zove »štamparskim«. Od Evrope je zapravo vidio samo onu umjetnost koja je došla u Zagreb, a kad bi se ona u Zagrebu zadržala dulje, počeo bi u nju sumnjati zato što ona može da izdrži u istoj ovoj sredini koju on već decenijama podučava o tome što je dobro i lijepo.

Naš Nestor znade i da proriče kao Kalhas – da ostanemo u tonu njegovih uspomena iz gimnazijskih klupa – a u svojim sudovima zna da prestigne estetski ideal i samoga Terzita.⁸⁸ Ovaj homerski starac smatra se pobornikom »narodnog jedinstva« iza kako je prošao mađaronsku fazu evolucije od aristokrate do estetokrate, pa sebe smatra glavnim vrelom budućim piscima kazališne historije. Usudi li se itko išta napisati o temi njegova literarnohistorijskoga resora, žestoko ga udara po prstima, mada sam *nije ništa napisao* iz toga resora. A jer je naročito sklon kazalištu još iz onih legendarnih vremena sa Stankovićevom srećkom, razumljivo je da mu je glavna težnja da stalno dođe pod krov kazališta makar i kao arhivar.

⁸⁷ *Kristofor Stanković* (1793-1867), zagrebački trgovac koji je dobio glavni zgoditak na bečkoj lutriji 1834. godine i novac donirao za izgradnju prve zgrade kazališta na Markovom trgu.

⁸⁸ Najružniji među Grcima pod Trojom.

Kao autor pikantnih drama veliki je protivnik pikantnih i veselih drama koje su napisali *drugi autori*; isto tako osuđuje historijske domaće komade koji se u Zagrebu prikazuju, jer je sam autor historijskog komada kojemu je uzeo sižê iz uspomena svoga nježnoga djetinjstva (*Ilirci*), a koji se glumio i u Varaždinu; stalan je skeptik o svakom novom literarnom pokretu, jer je sam nekoć pripadao grupi »mladih« (premda već tada bijaše u muževnoj dobi), pa se borio protiv »starih«, ali dovoljno spretno da se to nije nigdje zabilježilo; odgojen njemački, smatra svojim naročitim pozivom da psuje njemačku dramsku literaturu pišući njemački, i čita samo njemački budući da od romanskih i slavenskih jezika ne zna nijednog (površno hrvatski sa štamparskim (?) pogreškama) – i zato je osobit poštivalac Francuza i svih Slavena – s izuzetkom Čeha, dakako zato jer je sam porijeklom Čeh.

Ova paradoksalna natura smatra se »prijateljem« kazališta (*ein gutgesinnter Ratgeber*)⁸⁹ i zato piše o svemu što biva u kazalištu – nepovoljno. Evo što znade g. Lunaček o kazalištu, njegovu radu, životu i o njegovim silama, evo kako g. Lunaček smatra da je potrebno i korisno pisati, evo kako g. Lunaček piše već 30 godina, a da se do dana današnjega nije našao nitko da preštampa tu njegovu mudrost u Antologiju Lunačekovštine.

O režiji

Režija je bila dobra. Samo dvije malenkosti. Sad je mjesec lipanj, pa bi moglo biti svježeg cvijeća... troškovi u ovaj mjesec za svježije cvijeće nisu veliki... U drugom činu morala je gđa Kernic da ugasi cigaretu na podnožju kandelabra i to na ulici »kod podvožnjaka« ili joj ne dajte da puši, ili ako je propisano, tada se može takova posuda postaviti da se u nju baci cigareta. – *Obzor* 18. VI. 1922.

O Maričiću

U njega imade talenta i on se dobro snalazi na pozornici te vlada dobro sa prostorom u kojem se kreće... samo budući put neka se g. Maričiću dade pepeljnjak za šibicu, da je ne mora nogom gaziti. – *Obzor* 9. II. 1921.

O Titu Stroziju

G. Strozzi je previše težak a premalo okretan, ne umije da boda pozornicom. Ukratko ne svladava pozorički prostor spotičući se svaki čas ili o ovu ili o onu malenkost. – *Obzor* 30. IV. 1921.

⁸⁹ *ein gutgesinnter Ratgeber* (njem.) – dobronamjerni savjetnik

O gđi Markovac

Gđa Markovac raspolaže jasnim i sonornim organom kojim ona vlada posvema dobro osim u nekim visokim registrima gdje joj glas kadikada znade zatajiti... Nu sa umjetnošću gđe Markovac slabo stoji. Ona imade dobrih glumačkih kreacija koje su međutim od umjetnosti vrlo daleko. — *Obzor* 18. II. 1921.

O Dujšinu

G. Dujšin je lijepa pojava, imade snagu izražaja u licu i u očima i vrlo dobar, upravo prekrasan sonorani organ, dobar jezik i dobro distribuiranu dikciju... imade uistinu talenta. — *Obzor* 16. IX. 1921.

Još jedanput o Dujšinu

G. Dujšin je dobar početnik. Neka se ne pušta više na pozornicu. — *Obzor* 16. III. 1922.

O Muradbegoviću

G. Begović istaknuo se svojom prekrasnom dikcijom i svojim lijepim jezikom. — *Obzor* — 6. VII. 1922.

Iz kritike »Maškerate iz Potkoplja« od I. Vojnovića

Sama fabula je obična slatka sentimentalna pripovijetka koja u glavnim osnovkama svojim podsjeća na Marlittičin roman *Das Geheimniss der alten Mamsell*.⁹⁰ Vojnović kroz tri čina operira s najjeftinijim kontrastima koje nalazimo samo još u kinodramama. Gospoje Jele i Ane, lica su toliko puta već iznesena u literaturi da se one uopće u ovoj slaboj sredini ne ističu. Ovakove dvije gosparske stare sestre nalazimo i u Tolstojevom *Uskrsnuću* i u Gončarevljevom *Obrivu*.⁹¹ — *Obzor* 4. VII. 1924. br. 177.

⁹⁰ Marlitt, pravim imenom Eugenie John (1825-1887), je njemačka autorica zabavnih romana; naslov navedenog djela je *Tajna stare gospođice*.

⁹¹ Roman *Ponor (Obriv)* ruskog realista Ivana Aleksandroviča Gončarova (1812-1891).

Frank Wedekind: »Proljeće se budi«

Samo Nijemac može da ovaj istiniti svijet tako neliterarno, tako neukusno obradi. Wedekind je tipičan pisac Moderne Njemačke. Figura Wendle u 1. slici, kao i razgovor troje mladih djevojaka u 3. slici, upravo su šablonski napisani. Ta sjetite se samo tih junakinja iz Marlittovke, poimence iz njenog možda najboljeg romana: *Das Geheimniss der alten Mamsell*, pa ćete prepoznati tu Wendlu u 1. sceni. — *Obzor* 14. I. 1924., br. 13.

Što je gluma?

Gluma kao umjetnost nije nikada posljedak nastavnog odgoja. Najbolji đak glumačke škole zaostajati će u svojoj karijeri za talentom koji nije polazio glumačke škole, već sa šmirboda na pozornicu pred općinstvo. — *Obzor* 28. V. 1925. br. 143.

Joza Ivakić »Majstorica Ruža«

Da se uzmogne razumjeti ovaj komad iz života ravne Slavonije, mora se i o zemlji nešto da kaže. Nigdje brijega od Županje do Vukovara, od Ivankova do Đakova, pa da se baš uspneš na sam toranj sv. Vinka. Tu je rimski car Licinij potučen od Konstantina apud Cibalis,⁹² kako zovu stare kronike mjesto što se dalo pod zaštitu sv. Vinka. Tu je rođen veliki rimski vojskovođa i prijatelj cara Severa, Licinije. U Vinkovcima rodio se ban Šokčević, oba Reljkovića, Albini, Dušan Plavšić, Pero i Josip Brašnić, Josip Brunšmid, veliki matematičar dr Franjo Divić. Tu je napisana prva historija c. i kr. Krajine. Tu je bio prvi glazbeni zavod i k. u. k. Gränz. Militär-Gymnasialschule sa vanrednom knjižnicom i zbirkom novaca itd., itd. — *Obzor* 24. I. 1924. br. 23.

O akvarelima Marka Rašice

Ovi akvareli sa kvarnerskog zaljeva većinom donose nam sunce i svjetlo. — Šteta što su troškovi uokvirenja, a još više oko serviranja takovih akvarela takovi da si umjetnik nije mogao dozvoliti trošak oko toga. Ali ako tko dobro uoči te malene sličice koje nisu škicuzno nabacane, onda će u njima otkriti jedan čar poezije kojemu se i Rašica kao svaki drugi podao. — A mi, mi gledamo te slike od naše umjetničke ruke, i nismo kadri da i dalje zamislimo što nam je slikar htio da kaže sa ovo nekoliko akvarela. — *Obzor* 12. X. 1926. br. 275.

⁹² Kod Vinkovaca (Lunaček je zapravo trebao napisati *Cibalas*, akuzativ, ali koristi dativ)

O Šekspiru

Valja znati da je Shakespeare dijete svojega doba, preporoda, i da prema tome i piše, da operira s onim elementima koji su onda bili u običaju. U tome se on ne razlikuje ni u čem od svojih suvremenika. — *Obzor* 22. III. 1926. br. 80.

Književna Republika, 1927.

III

Vladimir Lunaček kao drug i književnik

Bit će valjada već deset godina kako me je malo prije upokojeni Lunaček zamolio »u pol šale u pol zbilje« da mu održim nadgrobni govor. To je kasnije nekoliko puta ponovio i više smo se puta šalili s tim nadgrobni govorom. Kad bismo se porječkali (godinama mi je dolazio gotovo dnevno u stan, popodne), zaprijetio bih mu se u šali da će mu mjesto mene nadgrobni govor držati Zagorka, koju je elementarno, duboko mrzio kao spisateljicu, jer nije trpio žene od pera.

Sada kad sam promašio zadanu riječ, osjećam teret njezin i moram da pišem mjesto da sam govorio. Vjerujem u kontinuitet svijesti, ili što bi se reklo: u drugi, zapravo produženi život, pa osjećam da me moj stari drug Lunaček poziva da iskupim tu riječ.

Da ste bili na sprovodu generala i pjesnika Petra Preradovića i da ste slušali slavospjeve njegovoj hrabrosti, snazi, neustrašljivosti, stezi u ratu i miru, borbenosti za kralja i za dom — što biste mislili o Preradoviću, a što o govornicima koji zaboraviše da je Preradović bio pjesnik, tek u vojničkoj odori? I pita me evo Lunaček: što mislite o mojim drugovima i mojim nadgrobni govornicima koji su o meni pisali i govorili kao da sam kakav osnivač žurnalistike, neki novi Perkovac, kao da me nisu poznavali? Zar su izvadili neke stare i davno gotove klišeje koji se dadu na propisano epitafsko uveličavanje primijeniti gotovo svakom pokojnom novinaru? Zar mi se nisu dosta osvetili kad su data o meni svi odreda citirali iz one Prohaskine⁹³ knjige koju sam ja serijom članaka upravo uništio i razorio? A što ne uzeše iz Prohaske, izvadiše iz Prohašćevih nadgrobni govora i iz presušene tintarnice. Pomozite mi, održite riječ, jer će vas inače prestići Zagorka.

Neću da odgovorim na ovo Lunačekovo pitanje jer je indiskretno, ali moram da govorim o njemu.

Lunaček je bio izvrstan, vanredno ugodan i uvijek simpatičan causeur koji nije umio tako i pisati. Njegov lični šarm bio je neodoljiv. To je onaj golemi dar koji je ili donio na svijet, ili ga je stekao u životu, zbog kojega mu se opraštalo sve što je sagriješio perom. Nije bio duhovit, nego samo dosjetljiv, doskočio bi u razgovoru oštro i nikada uvredljivo, zanovijetao je prijatno i uvijek u granicama vrlo dobro odgojenog a kadšto i temperamentnog starijeg gospodina. O tome, na žalost, nema traga u njegovim feljtonima i kritikama, pisanim lošim hrvatskim jezikom, uvijek istim frazama, nadjevenim sa dvije-tri rečenice iz francuskoga jezika kojega nije nikako poznao, i sa bezbrojem latinskih tehničkih izraza

⁹³ *Dragutin Prohaska* (1881-1964), književni povjesničar i kritičar, predavao u Pragu. "Neobičan je Benešićev prid. *Prohašćev* (danas bismo rekli *Prohaskin*)" (Klaić).

u čemu nije bio naročito spreman. Jednom smo se čak kladili da li se kaže *omnia mea mecum porto* ili *secum porto*. On je bio za *secum*.⁹⁴

Simpatičan lik, visok, vitak, zapravo mršav, pognut, i dok još nije bio shrvan bolešću, nasmješljivo je gledao pronicavim svjetlucavim očima i ponašao se kao kakav penzionirani aristokrat koji živi od rente, obzirući se na ulici za damama i nehajno gledajući u izloge i na prolaznike. Uvijek glatko obrijan, mirišljiv od kolonjske vode, nije se nikada žurio. *Festina lente*.⁹⁵ Nimalo nomadske krvi. Putovao je malo, gotovo nimalo. Nije se zapravo ni pomicao otkako se u Zagrebu ugnijezdio iza takozvanih studija u Pragu i Beču. God. 1918. i 1919. odveo sam ga u Srijem. U Vukovaru je prvi put stupio nogom na lađu i imao je vrtoglavicu kao da će ga snaći morska bolest. Proveli smo ugodno nekoliko ljetnih dana kraj Dunava uz varošice bačke i fruškogorske. Pobratio se u vinogradu s nekim mladim fratrom i kad nas podveče uhvatila nagla kiša, ljetni pljusak, tajno je umaknuo iz vinograda po najstrahovitijem blatu srijemskoga prapora, ne poznavajući puta u noći. Bog ga je spasio – ili fratar – da se nije survao u kakav izlokani surduk i da nije zaglavio u žutoj bujici. Bio je mio gost. Ali kad je pisao dojmove o tom svom srijemskom boravku, postao je konfuzan, protuslovan – jednog je dana u njegovom feljtonu sunce čak dvaput zapalo – jer je pisao nevoljko, kao uvijek. Ne s naporom, nego pod silu. Rukopis mu je bio vanredno skladan, može se reći na oko lijep ali tako nečitljiv da često ni sam nije mogao da odgoneta što je napisao.

Tim je ispričavao svoje nejasnoće u člancima. Slagar je skrivio. Korekturu svojih članaka nije provodio. Dok je bio urednikom nekog malog listića, figurirao je kao pravi žurnalist kakvim ga mi, drugovi od stola, nismo nikada smatrali, a najmanje se on sam takvim smatrao. Objedovali smo godinu-dvije kod Frankopana na Prilazu. Prije rata. Debate za stolom o makar kakvoj sitnici. Oklada o flašu iločke ružice, bockanje druga koji se liječio nekim arsenovim kapljicama⁹⁶ (a u flašicu smo mu natočili čistu vodu), šaljive igre iz geografije, nabranje *lúkā* po alfabetu (Carigrad nije luka, Carigrad je glavni grad – Dubrovnik nije luka, Dubrovnik je rodno mjesto Gundulićevo), i tako su prolazili objedi, simpozioni vesele mladosti a ne opskrba za probavu. U onom njegovom opskurnom uredničkom listiću ugledasmo jednom pogrešku. Strahovitu. Korektor nije izbacio redak koji je slagar na stroju pokvario i ispunio ga nekim besmislenim slovima da se tim sigurnije izbaci. U tom retku piše kako je Napoleon rekao Jozefini (kome li) nekoliko riječi. I sada slijedi pokvareni tekst, prnkanka, prnkanka, prnkanka. Što je to rekao Napoleon Jozefini, pitamo za ručkom dragoga odgovornoga urednika. Urednik Lunaček uzima otmjeni svoj list u ruke i veli, da je to štamparska pogreška. Ne vjerujemo. Što znači to: prnkanka? Koji je to jezik? Razljutio se stari naš Lunaček i poderao novine. Sutradan donosimo novi egzemplar s prnkankom. I tako nekoliko dana. Svaki put je svojim tankim i elegantnim prstima zahvatio novine i ljuto ih razderao. Odonda smo Lunačekove lapsuse pera zvali prnkankom.

⁹⁴ Latinski: sve svoje sa sobom nosim. "Benešićevo spominjanje Lunačekova *secum* odnosi se na razliku između latinskoga i hrvatskog jezika; dok naš jezik traži povratno *sobom* za sva lica, latinski ima npr. *mecum*, *tecum*, *nobiscum*, *vobiscum* – sa mnom, s tobom, s nama, s vama u odnosu na *ja*, *ti*, *mi*, *vi*, a samo prema subjektu u 3. licu sing. ili pl. traži *secum*; Lunaček je, prema tome, imao krivo" (B. Klaić)

⁹⁵ *Festina lente* (lat.) – žuri polako

⁹⁶ Lijek protiv spolne bolesti gonoreje, kapavca.

Fotografirati se nije htio. Ipak smo ga jednom uhvatili pred Frankopanom kako baš izlazi, jednom kraj Meštrovićeva zdenca, a jednom za stolom kod Frankopana. Sjedio je s nama dr Tadeusz Grabowski⁹⁷ sa ženom. Lunaček ga nije volio. Bio je otresit, škrtorek, gotovo neuljudan. Imam tu fotografiju. Da ne bude s ovim Poljacima na istoj slici, pokrio je lice rukama.

Čehe nije podnosio, a što je govorio o Slovencima, ne bi ni najslobodumniji zakon o štampi dopustio da se objelodani. A ipak je starinom bio Čeh. Kad bi mu prigovorio nakaznoj gramatici i stilistici u feljtonima, rekao bi rezignirano: Što ćete! Moj je tata bio Čeh, mama Srpkinja, pa kako sam mogao biti drukčije odgojen nego – njemački.

Njemački je govorio bolje nego hrvatski, pa je čak i pisao njemački ne samo u Agramerici,⁹⁸ nego i kasnije. Za Nijemce je tvrdio da hoće da budu Heleni, kao što je Goethe mislio da je antikni Grk, ali da ni od Münchenskog pivopije ni od Pruskog militarca ne može nikako postati klasični Helen.

U zadnjih nekoliko godina studirao je kazališnu prošlost u Zagrebu, naročito boravak njemačkih trupa u starom predilirskom Zagrebu, Zagrebiću, misleći posve krivo da su te putničke družine od prije sto i toliko godina imale vezu s kazališnim životom Demetrova vremena. Ponestajalo mu je svake naučne metode i poznavanja historijske discipline, pa je zabrazdio u polje koje bi prije moglo zanimati kakav kulturni Ostmarkverein.⁹⁹ Jer, napokon, na našem su se teritoriju u Sisciji, Saloni i Sirmiumu zacijelo igrale i Plautove komedije u latinskom originalu. S istom nevještinom pristupio je redakciji Vidrićevih pjesama i predao mi je rukopis kao dugogodišnjem (od 1912. do 1920) uredniku edicija Društva hrvatskih književnika. U tekst je unio rukopisnu redakciju Vidrićevih pjesama, a u varijante onu redakciju koju je sam Vidrić pregledao i izdao. Odbio sam. Ne znam kako sada izgleda to izdanje u Vasićevoj nakladi.

Godinama je pisao u silvestarskom broju *Obzora* pregled prošlogodišnjeg književnog plusa i najodsudnije se o tome izricao. Kad sam ga u polemici uhvatio da nije ništa čitao od izdanja te godine, svjetovao sam mu neka se kani tih resuméa. I kanio se. U kazalište nije punih deset godina zalazio, ali je ipak pisao kritike, npr. o Zagorkinoj *Gričkoj vještici*. Ovakve nesavjesnosti nije smatrao neumjesnima. Ta lakoumnost, koliko je znala biti bezopasna, prkosna, čak i simpatična u društvenom općenju, postala je nepodnošljiva u štampanoj formi. Ali on je svoje štampane enuncijacije isto tako olako shvaćao kao i izgovorene. Članci njegovi, koji su izlazili prije rata i za vrijeme rata, bili su od dosta snažna dojma, neki su bili toliko papreno duhoviti, npr. o Svetoj Johanci,¹⁰⁰ da sam mislio da ih izdamo u edicijama Društva hrvatskih književnika. Nekoliko je mjeseci trebalo da se Lunaček odlučio koje članke da uvrsti u tu knjigu. Dao sam mu svoju zbirku njegovih

⁹⁷ Tadeusz Stanisław Grabowski (1881-1975), poznati poljski slavist i diplomat, profesor u Krakowu; pisao i o hrvatskoj književnosti.

⁹⁸ *Agramer Zeitung*, novine na njemačkom koje su izlazile u Zagrebu.

⁹⁹ Njemačko protupoljsko udruženje *Deutscher Ostmarkverein*, osnovano 1894. u Poznanju. Pripadnici su se nazivali *hakatisti*; naziv dolazi od početnih slova trojice osnivača.

¹⁰⁰ "Jedan od najvećih kulturnih skandala pred prvi svjetski rat: Slovenka Ivana Jeroušek, zvana 'sveta Johanca' izvodila je 'čudo' znojeći se krvavim znojem i tako se pokazivala narodu u crkvi na Trsatu (Sušak – Rijeka); riječki su kapucini i njihovi drugovi u Sloveniji s pomoću Ivanke dugo vremena varali vjernike, ali je konačno ipak došlo do sudskog procesa u kojem je 'Sveta Johanca' osuđena na 10 mjeseci tamnice ('A pravi krivci?' – pitale su tadašnje novine, npr. Riječki novi list br. 5 od 1914)." (B. Klaić)

feljtona koje sam godinama sabirao. I kad je došlo do konačne redakcije, uvidjesmo da su svi ti članci, pače i oni o plemićkom konviktu i o profesorima (In tyrannos) tako neaktuelni iza rata, da smo skladno odustali od te edicije. Matoševi su feljtoni duže živjeli, a neki i danas još žive.

Tu je Lunaček imao istu tragiku da dijeli s glumčevom umjetnošću. Brzo prolazi. Volio je naročito Mandrovića, a pisao je o mnogima. Kako kada. No znao je kadšto da o komadu i autoru dade toliko ispravan sud, sud bez predrasude, objektivan (ukoliko je to čovjeku uopće moguće). On je pretekao sve druge kritičare. Na žalost, i ta je afirmacija talenta tako letimična, efemerna, kao i glumčeva umjetnost.

Pisao je o povijesti literature. Rušio se na Davida Bogdanovića,¹⁰¹ Dragutina Prohasku, jadikovao što oni ne razlikuju humanizma od renesanse, što ne umiju da dadu definiciju jednoga i drugoga, a sam to nije nikada s uspjehom pokušao. Ispravljaajući druge, zapadao je sam u bezbrojne lapsuse.

Svoje pisanje nije smatrao važnim. On ga je zapravo smatrao zanovijetanjem, što je često i bilo. Nalazio se u poslu gdje je morao da daje iz područja koje je proglasio svojim, a zapravo bi volio da ne mora imati posla ni s novinama ni s perom ni s telefonom. Memoriju je imao divnu. Materijal prvog i drugog pravničkog ispita poznavao je izvrsno i citirao je latinske citate iz Pandekata, pričao anegdote s ispita, sa zanosom govorio naročito o Egersdorferu,¹⁰² i da je imao više ustrajnosti, bili bismo ga pokopali kao visokog činovnika koji je imao mirniji i bezbrižniji život nego ovako uz telefone i gomile stranih novina.

Je li bio dobar čovjek? Ne, suviše je bio pronicav da bi bio dobar. Cinik? Također ne, jer je bio suviše pokretan i živahan za cinika. Plemenit? Ne, nego kadšto više i kadšto manje. Rasipan. Za napojnicu je davao kadšto više nego što je iznosio račun, a to baš onda kad mu je to bio *zadnji* novac. Obziran u društvu, uslužan, ali nepouzdan u držanju riječi.

Drag drug, ali ne uvijek. Kadšto nepodnošljiv moralizator gdje ga se nije ticalo, a kadšto slobodouman do bezgraničnosti. Logičan u govoru, nelogičan u pisanju. Drugovi su u njemu mnogo izgubili.

I jer vjerujem u kontinuitet svijesti, tj. u život preko groba, veselim se na pomisao da ću ga s onu stranu naći. Do viđenja, dragi starče! Bit će kraj i ovoj prnkanki.

Novosti, 1927.

¹⁰¹ David Bogdanović (1896-1944), književni povjesničar (*Pregled književnosti hrvatske i srpske*)

¹⁰² Aleksandar Egersdorfer (1850-1923), profesor rimskog prava na zagrebačkom sveučilištu.

AUTOBIOGRAFIJA

Kad je čovjek na pragu šezdesete godine, onda valjda ima pravo da opiše svoj život. Nastojat ću to učiniti povodom ove knjige, izbjegavajući i hvalisanje i ironiziranje samoga sebe. To neka čine drugi.

Lokalni patriotizam Srijemaca karakteristika je svih nas što se rodismo između Vukovara i Zemuna, ali i tu se razlikujemo mi iz Fruške gore od onih iz ravnoga Srijema, a pogotovo su nam »tuđi« oni iz Šokadije i drugi »Bóbe«¹⁰³ i Ličani. A Iločani, Fruškorci, drže se gotovo članovima jedne porodice – kad nisu u Iloku, no kod kuće se između sebe razlikuju gornjovarošani od onih iz Opalita kraja, Čaršije ili s Vranosera. Ovaj partikularizam nije samo srijemska osebina, on se javlja u svim našim regionalizmima i naravna je pojava kojoj odgovaraju razlike ne samo u hrvatskim narječjima nego i u nošnji, pa i u ćudi, kojima nije uzrok samo klima. Treba li to osuditi? Dakako, s općeg političkog staništa svakako, no zar ne bi bila nesreća da se svi hrvatski krajevi niveliraju na jedan tip? Zar to ne bi bio marazam?

U tom dakle Iloku rodio sam se i odrastao do gimnazije. Često i prečesto prenosim se mišlju među one brežuljke, vidim ravne i zavojite drumove, kojima sam se kao dijete vozio s ocem na kolima: eno čuču na suhom proplanku tekunica, ulijeće u praporastu rupu bregunica, preko Dunava se vidi dim, to u Bačkoj gori žito, a iza brda strši crveni toranj, daleko se plavi šuma na Tribljevinama. Vidio sam kasnije u životu i ljepših krajolika, no nisam naišao na miliji. Mi naime vjerujemo da je priroda lijepa, pa se privikavamo u djetinjstvu njenim pojavama čuvstvom koje je najtrajnije jer je prvo. Međutim kasnije dolazimo do spoznaje da je priroda ravnodušna, čak i dušmanska prema nama, no sentiment rodno kraja ostaje, tim jači što smo od njega dalje.

Putovanje zacijelo ima svoj čar, ali pravi mu smisao daje samo nada u povratak – kući. Bio sam mnogo godina izvan domovine, a mnogo više izvan rodne kuće, i mogu reći da *misao* na domovinu i u tuđini i na rodni dom djeluje kao utjeha u tuzi i kao obuzdanje nekih sklonosti koje se buntovno javljaju u srcu, pa ta misao kao neka savjest šapće: pazi, što bi rekli tvoji kod kuće da to učiniš? – To je moral našega doma.

Mnogo sam vremena proživio u Poljskoj. Netko mi u nekoj zdravici reče da mi je to *dru-ga* domovina. Smiješno! Kao da je to moguće. Domovina može biti samo jedna, ili nijedna, kao kod Ciganâ koji je nemaju. Bilo je doduše i takvih tipova kod nas kojima je domovina bila čitava Austro-Ugarska, no ti su sada ili već u grobu ili u naftalinu. Mi imamo divnu riječ: zavičaj. To je uži pojam domovine iz kojeg se razvija naš regionalizam i partikularizam, pojava koja konačno vodi natrag do nekadašnjeg pojma zadruge, porodice i doma. Kako možemo imati samo jedan svoj rodni dom, tako nam može biti samo jedna domovina. Nesretni beskućnici, nomadi, doista ne osjećaju ni domovine. Neki su tobože – kozmopoliti. To su panteisti svoje vrste.

No vratimo se u Ilok. Bio sam najmlađi od četiri sina našega oca. Pepa je bio za 30 godina od mene stariji. Odrastao sam uz njegove četiri kćeri: Ana i Lojza bile su nešto starije od mene, a Gusta i Laura mlađe. Trebalo je samo pretrčati preko Čaršije, i bio sam u njihovom dvorištu s velikom daturom i s loncima punim cvijeća. Brat Tonča, dvadeset godina

¹⁰³ *Bóbe* – u Slavoniji naziv za doseljenike iz Like i okolnih krajeva

stariji, bio je tada u Zagrebu, odvjjetnički koncipijent kod dra Hinkovića, a oženio se dok sam bio u pučkoj školi. Pošli smo u Zagreb na svadbu. Prvi grozan dojam: lokomotiva u Šidu! Tonča je zatim bio, odvjjetnik i javni bilježnik u Iloku, kasnije moj najsrdačniji prijatelj. Umro je 12. travnja 1916. Franja je bio treći brat, za 6 godina od mene stariji. Kad sam krenuo u prvi razred gimnazije, on je polazio već šesti. Prema meni tada već star i iskusan čovjek. Tako se i držao.

Školu nisam volio. Jednom me otac kaišem gonio u školu. Gaziti orgulje¹⁰⁴ u crkvi nisam htio. Zato me katiheta triput opatrnuo po turu. Kolegica Marija Zongor dotrčala je prije mene k mojoj kući i doviknula mojoj mami u dvorištu: »Julius dobio triput po turu od katihete!« Ja baš ulazim na kapiju i čujem mamin odgovor: »A je li tebe bolilo?« Te joj riječi ne mogu zaboraviti. – Inače me još nitko nije tukao. Sve do danas.

Nisam ništa volio učiti napamet. Lijen sam bio da čitam. Otac mi je čitao iz *Smilja*,¹⁰⁵ risao guščiće i pačiće i naučio me molitvu anđelu čuvaru. Mama – svetoj Kati Katarini, prvoj božjoj mučenici – ikavski. Ikavski je govorila i njena mati, naša májka,¹⁰⁶ kao i svi stariji Iločani. Jednom sam zapitao májku koliko joj je godina. Ona mi reče: »Ne dočekao, da bog da, tih godina!« Nisam je razumio. Smatrao sam to grubošću. Danas znam što je mislila reći. Starost se teško podnosi. Umrkla je u 81. godini.

U gimnaziju je trebalo poći u Osijek. To je iločka tradicija. I otac je bio u osječkoj gimnaziji, njegov je stric, Ernesto Benišić, franjevac, doktor teologije, pisac satirâ i propovijedi, bio tamo neko vrijeme ravnatelj. Pisao se Benišić, a tek je moj brat Tonča dokazivao da treba pisati Benešić, jer je tvrdio da smo podrijetlom iz Dubrovnika, potomci Pjerka Beneše koji je god. 1202. dozvao Mlečane u Dubrovnik. I tako se uvelo novo pisanje prezimena. A naši se djedovi zapravo rodiše u – Vukovaru. Zašto bi se dubrovački Beneše selili u Vukovar? A ako i jesu, što onda? Da su mi djedovi bili barem raubriteri kao Habsburzima, to bi bilo dičnije.

U Osijeku je svršio gimnaziju i brat Tonča. U ono stekliško doba¹⁰⁷ kad je i Harambašić bio osječki gimnazijalac. Stanovao je kod stare Štulhoferice. Ona je othranila generacije Vukovaraca i Iločana. I Nikola Andrić¹⁰⁸ i stariji brat mu Tuna bili su kod nje na stanu, u Crkvenoj ulici, nasuprot župnoj crkvi u Donjem gradu. I brat je Franja stanovao tamo, a s njim i ja. Tamo je dolazio bratov drug Janko Koharić i Jakša Sedmak, kasniji literati.

Osam godina u Osijeku. Zacijelo najljepše godine života ako su provedene bez brige za svagdanji kruh, uz prekide preko ferija kod kuće, uz male napore a »velike« brige, u sitnom strahu i slaboj stezi. – Osječka gimnazija nije davala mnogo. Bio sam upućen na samoga sebe. U samoći sam proveo vrijeme polazeći više razrede. Što je bilo u nižim razredima sve do pubertetskog prijeloma, ne vrijedi spomena. Kasnije ostao je u dobrom sjećanju prof. Đuro Szabó¹⁰⁹ koji nas je učio cijeniti njemačku književnost, dok je profesorima hrvatskog jezika pošlo za rukom da svoju književnost zamrzimo. Pedanti i neznali-

¹⁰⁴ Odnosno nogama napuhivati mijeh orgulja, što su na školskim misama morali raditi đaci.

¹⁰⁵ Časopis za učenike.

¹⁰⁶ S uzlaznim naglaskom: baka.

¹⁰⁷ *Stekliši* (kajk. "bijesni") su pripadnici Starčevićeve Stranke prava, žestoki borci za nacionalnu emancipaciju.

¹⁰⁸ Nikola Andrić (1867-1942), književnik, putopisac, filolog i kazališni djelatnik.

¹⁰⁹ Đuro Szabó (1875-1943), historičar i arheolog, autor mnogih zapaženih rasprava i znanstvenih radova (*Stari Zagreb, Prilozi za povijest požeške županije* i dr.)

ce. I čudak Miškatović znao nas je više zainteresirati za grčku dramu i kateheta dr Ivo Kraljević za Sveto pismo nego ostali za svoje predmete.

U četvrtom sam razredu ostao sam. Brat Franjo svršio je maturu i studirao u Beču. Najteže su godine u tom prijelazu iz dječaka u momče. Kako su nepravedni, neobzirni školski propisi, kako neuviđavni pedagozi! To je doba tako opasno da se iz tog dječaka može stvoriti što hoćeš. I baš zato iza četvrtoga razreda prave buduće časnike, učitelje, pisare. Školska disciplina nepravedno strogo odsuđuje prestupke, učinjene u tim godinama, ona neće da zna da je to vrijeme nekog vrenja, pijanstva, neodgovornosti, nesvjesnosti, smućenosti, nestašluka, mračnog nagona krađi, zločinstvu, laži, sabiranju, turobnosti, zanosu, čitanju, pobožnosti. Kako kod koga. Tad se formira budući muškarac. Tko nas je na to upozorio? Nitko.

Treba imati sreću da preplivaš taj burni tjesnac ako nema ruke koja te vodi. Na drugoj je obali već lakše. Već znaš što hoćeš, što voliš, vidiš ono u što si dosad gledao ne videći što gledaš.

U to su vrijeme, kad sam bio u petom razredu, došle u modu prve razglednice, ansichtskarte. To smo skupljali kao prije toga poštanske marke. Imao sam dopisnike u Škotskoj, u Rouenu, Magdeburgu, Londonu, Rimu, Černovicama. Slao sam im zauzvrat prve snimke Osijeka s mjesečinom i šarenim okvirima oko onih skromnih palača. Da li je s tim u vezi, ili nije, ne znam – želja da učim neki strani jezik. Lochmerovu¹¹⁰ sam englesku gramatiku odbacio jer je bila preteška za samouka. Nabavio sam poljsku, jer me je na to ponukao hrvatski prijevod didaktičkog djela *Pan Podstoli* od Krasickoga,¹¹¹ u kojem su se nalazili neki stihovi Kochanowskoga u poljskom originalu. U šestom sam se razredu već počeo dopisivati s kolegama u Krakovu, Lavovu, Lodžu, Poznanju, Torunju, Plocku i Varšavi. Odatle se kasnije razvilo prijateljstvo, lično poznanstvo, moj put u Varšavu, Petrograd i Moskvu, moje đачko vrijeme u Krakovu, prevođenje poljskih drama i romana, moj osmogodišnji boravak u Varšavi i konačno: moja gramatika hrvatskog jezika za Poljake – nakon mnogo godina. Jedno je nastajalo iz drugoga. Zadnje je bilo: knjiga poljske lirike u hrvatskom prijevodu god. 1939.

Tako je bio određen put u budućnost već u 16. godini. Netko mi reče nedavno da je u meni Poljska »kompleks«. Kakav kompleks? Kakav Freud i kakve podsvjesne sile?! Koješta! Nikakve mistike tu nije bilo. Da me što drugo privuklo ovako stvarno, potpuno, zacijelo bih se zainteresirao tim nečim drugim. A da je bilo ovako, to je ipak odlučila *moja* volja, a ne nekakav bolesni san. Gimnazija me zacijelo nije mogla sveg zaokupiti, a sport je, na svu sreću, tada bio nepoznat.

Ostala je samo literatura. Osječki *Javor*, gimnazijsko literarno-tamburaško društvo korisna je stara ustanova koja je služila kao poprište za mlade ambicije, kao odušak dječacima koji su mislili da mogu istupiti pred svoje drugove kao deklamatori ili kao pisci crtica i pjesama. Sastavke *Javorovih* mladih literata čitao bi prvo pokrovitelj – profesor hrvatskog jezika – zatim bi ih autor pročitao na redovitoj mjesečnoj sjednici pred stotinom članova, a cenzuralni bi odbor nakon ponovnog čitanja iznio javno svoju kritiku i stvorio odluku da li će dotični sastavak ući u *Javorovu* spomenicu. Ako je zaključak povoljan, autor upisuje svoj sastavak u tu spomenicu. Kroz godine se nakupilo više tih spomenica.

¹¹⁰ Aleksandar Lochmer, profesor engleskog jezika na pomorskoj školi u Bakru, prvi hrvatski autor engleske gramatike i englesko-hrvatskog rječnika.

¹¹¹ Ignacij Krasicki (1735-1801), poljski pisac, njegov roman *Pan Podstoli* (*Gospodin Stolnik*) preveo je A. Veber Tkalčević.

Kao *Javorov* tajnik imao sam priliku da prolistam te spomen-knjige. Tu sam nalazio stihove Harambašićeve i pjesmice mog brata Tonče i prozne sastavke brata Franje. Ni ja nisam za njima zaostao.

U petom sam razredu dobio na gimnaziju mi poslanu osmrtnicu koja je javljala da mi je umrla sinovica Ana, najstarija kći brata Pepe, koja se nedavno bila udala za sudbenog pristava Karana. Proplakao sam u razredu cijele sate. Nekadašnja moja drugarica u igri umrla je sa 18 godina. Kasnije su mi od kuće javili da se prehladila na plesu. To je bio motiv za prvi moj sastavak, pročitan u *Javoru – Kraljica plesa*. Kasnije su slijedile priče – stihove sam čuvao u svom notesu i nisam ih nikom pokazivao.

Do Osijeka je doprla i *Mladost* i *Hrvatski Salon* i *Život*.¹¹² Dolazile su mi besplatno poljske novine iz Poznanja i Varšave, bio sam pretplaćen na *The Studio*, čitao Brandesove Hauptströmunge,¹¹³ Nietzschea, Przybyszewskog, i učio napamet Vojnovičev *Suton*. Škola je davala malo, a i *Javor* mi je bio preuzak. Osnovali smo nas četvorica-petorica posebno svoje književno društvanje, bili denuncirani, i ravnatelj Rabar zaplijenio je naše mnogobrojne rukopise. Tada je došao poziv iz Zagreba. Pokreće se novi list. *Nova Zvijezda*. Godler (Selko Nina),¹¹⁴ urednik, primio je i štampao u I. broju *Nove Zvijezde* moj monolog *Godine 1795*, samo mu je dao krivi naslov: *God. 1789*, jer je mislio da se odnosi na francusku revoluciju, a ne na treću diobu Poljske. I to mi je prva štampana stvar. Prije 42 godine. Uvršten je taj prvenac u ovu knjigu kao dokumenat vremena. Danas, dakako, ne bih napisao ništa slično tomu monologu. Znači li to da sam promijenio svoje mišljenje? Može li se imati četrdeset godina isto mišljenje o nekoj historijskoj činjenici koju smo upoznali nekoć iz kratke bilješke a kasnije pročitali svu silu knjiga o istoj temi, knjigâ među sobom oprečnih – i činjenica nam je postala plastičnija, vidljivija i naše je mišljenje možda još oštrije, još ogorčenije, makar ne bilo ni pravedno ni sentimentalno kao nekoć. Uostalom, jesmo li mi kadri shvatiti duh vremena unatrag za 150 godina kad i u savremenosti lutamo između različitih ideologija kroz neku maglu? Smisao prošlosti za nas je duboka tajna. Nismo kadri ni da se vratimo u svoje vlastito doba unatrag četrdeset godina! O, kako je to dobro! Kakve bi to bile muke da moramo preživjeti reprizu svoje prošlosti i još jednom podnijeti svu iluzornu sreću i gorka razočaranja!

Nova Zvijezda donijela je još neke moje sastavke, dakako pod pseudonimima. J. B. Strzeharski i Eduard. To me okuražilo, pa sam i *Životu* poslao neku fantaziju *Kain* koja nije bila uvrštena, a stihove u Tresićevoj maniri poslao sam sarajevskoj *Nadi*¹¹⁵ koja ih također nije štampala. To je razlog da svoje velike pripovijesti nisam više nikome slao. Zato se barem sada nemam ni stidjeti ni kajati. *Javor* je svakako dobar ventil za mlada »pregnuća«. Ono najintimnije ostalo je ipak u bilježnici iz koje sam nakon mnogo godina neke stranice iščupao i uvrstio u svoje *Istrgnute listove*.

¹¹² *Mladost* – književni list koji je izlazio u Beču krajem 19. stoljeća; *Hrvatski salon* – literarno-umjetnički almanah izdan u Zagrebu 1898. godine; *Život* – zagrebački književni časopis kojega su 1900-1901. uređivali Milivoj Dežman i Srđan Tucić.

¹¹³ Georg Moris Brandes (1842-1927), danski književni kritičar i pisac; utjecao na Ibsena i Strindberga; *Hauptströmungen* je njemački naslov njegovog djela *Glavne europske književne struje u 19. stoljeću*

¹¹⁴ *Selko Nina* – pseudonim Josipa Godlera Zlatarića, urednika časopisa *Nova zvijezda* (1901).

¹¹⁵ Časopis koji je izlazio u Sarajevu 1895-1902; jedan od urednika bio je S. S. Kranjčević.

Veliki su praznici bili ipak najljepše doba jer sam ih provodio kod kuće u Iloku, u roditeljskom domu, u društvu drugova i drugarica. Izleti u vinograde, ćevapi¹¹⁶ po šljivicama, večernje šetnje po čaršiji i po aleji platana do Dunava, razgovori večernji pred kućom, bezbriga u zdravlju i očekivanju novog života na univerzi. To novo doba koje nastupa nakon mature dobiva neku oštrinu, čvrstoću i samostalnost koja briše i zatamljuje onu blagu sentimentalnost gimnazijskih ljeta. Nestalo je mrskih matematičkih zadaća, gorkih strahova: hoće li me prozvati, za koliko će minuta zvoniti – a mislim da su one bojazni bile baš zato ozbiljne kao i druge koje su kasnije nadošle, samo su im uzroci bili drukčiji. Uopće je strah pred onim što će biti sutra nenaslan naš pratilac kroz čitav život. Ta vječna trema! I drugo: iskustvo stječemo samo blamažom. Koliko se puta sjetim koje neznatne sitnice iz daleke prošlosti i zastidim se kao da sam danas počinio onu glupost, neopreznost, nepromišljenost, premda za nju znadem samo ja. I koliko surovosti počini čovjek mlad, koje mu tek kasnije iskoče kao neoprostiv grijeh koji se ne može okajati. To je pitanje savjesti. Imati mirnu savjest najveće je blago. Bojim se da ga imaju samo filistri.

Kasnije sam žalio što nisam bio u kakvom internatu ne samo u srednjoj školi nego i na sveučilištu. Mnogo bih vremena uštedio. Ovako sam lutao u svojoj slobodi. Ništa mi nije bilo uskraćeno što sam god želio. I zato sam pošao najprije na medicinu u Beč, onda u Petrograd, pa natrag u Beč kao slavist, pa u Krakov da učim geografiju i slavistiku, u Prag, u Zagreb i opet u Krakov. Dvanaest semestara na univerzi mjesto osam. Što sam kanio studirati? Medicinu? Da, polazio sam predavanja, obavljao seciranje u anatomskom zavodu u Alserstrasse, no zanimala me je psihopatologija (gdje si Przybyszewski, Nietzsche?), Krafft-Ebingova i Jauregg-Wagnerova predavanja polazio sam kao da nisam tek brucš. I Gussenbauerova. Ubrzo sam shvatio da to nije za mene. Snažni su bili dojmovi ludnice u Lazarettgasse, nezaboravne scene s tih predavanja, no osjećao sam se sâm. Kolege su pravnici i filozofi. U operi *Prodanoj nevjesti* plačem već kod uvertire. To mi je ostalo do danas, da plačem u teatru kao baba, kao najnaivnija galerija. Plačem i kad čitam što mi se sviđa. Plačem i kad čitam Kritona¹¹⁷ i kad čitam Sveto pismo. Ne, nisam za medicinara.

Prijateljstvo s kolegama Poljacima dovelo mi je u Ilok u goste druga čak iz Poznanja; bio je to Kazimierz Pause koji je kasnije otišao u klerikat, pa u Ameriku, a poslije rata bio je župnik u nekom selu kraj Gnjezna. To je prijateljstvo i dopisivanje bilo uzrokom da sam u ljetnom semestru 1902. pošao u Petrograd gdje je moj drug iz dopisivanja Henryk Zaniewski studirao na Akademiji istočnih jezika. Uspjelo mi je nagovoriti oca da me pusti onamo. Krenuo sam u travnju kad su kod nas cvali kestenovi, preko Pešte u Krakov, grad koji sam poznavao i po planu i po slikama bolje nego Zagreb, a odatle u Varšavu, gdje su me čekali drugovi, znanci po opširnim pismima: Henryk Zaniewski, Boleslaw Bojarski, Henryk Kułakowski i Edward Berens. Tko bi tada mislio da ćemo se nakon mnogo godina opet naći u istom gradu i da će mi Kułakowski biti najdraži drug, a ja vjenčani kum njegovu sinu Jendrzejcu, a Berens da će mi biti gotovo svake večeri gost, a ja njegov u divnom Kazimierzcu nad Wisłom.

Varšavu sam poznavao kao i Krakov iz knjiga i slika. Umoran od puta, umoran od ljubeznosti dragih drugova, klonuo sam u hotelu i plačući zaspao. Devetnaest godina. U Ca-

¹¹⁶ *Iločki ćevap* je jelo od svinjskog mesa i povrća, složenac (nije isto ono jelo za koje se danas najčešće koristi ovaj naziv).

¹¹⁷ Platonov dijalog o poštivanju zakona.

sanovino je doba takav mladić bio već gotov čovjek, a u naše vrijeme jedva odraslo plaho momče. Nekad, u ono pustolovno doba, ljudi su živjeli brže.

Na putu iz Varšave u Petrograd zadržali smo se Zaniewski i ja u Grodnu i bili gosti Elize Orzeszkowe, koja je bila u nekom srodstvu ili svojti sa Zaniewskim. Njemen! Litva! Neka kapelica na strmoj obali. Koloža. Iz XI. vijeka. I na njoj napis nekog mladog čovjeka: Proščaj Koloža, nikogda nje zabudu tvoje drevnje krasoty!¹¹⁸ Ruski vojnici marširaju kroz grad i pjevaju. Čudno! Kod nas nisam nikad čuo vojnike da u gradu pjevaju u maršu. U vrtu Elize Orzeszkowe cvatu ljubice premda je već maj. Još ih imam sačuvane u nekoj kuverti. I zatim put u Petrograd. Sipjagin¹¹⁹ je nedavno bio ubijen. Još pokazuju krv na stubama palače gdje je pao. I Ermitaž, najkrasniji muzej svijeta. I bijele noći. Ljeto je. Šetnja po Jelaginu sve do Strjelke. More. Breze i breze. Oranienburg i Peterhof, vodoskoci i kaskade preko pozlaćenih stepenica. Dolazak Emila Loubeta¹²⁰ u Petrograd. Kozaci, knute, šibanje publike po trotoarima, grljenje pomahnitalih žena s francuskim mornarima na droškama. Učenje ruskog jezika iz Budmanijeve¹²¹ gramatike, najnepraktičnije što se može zamisliti. No dosta o tom! Zatim Moskva i povratak kući preko Varšave i Pešte, a ne kako sam zamislio: preko Volge, Carycina, Vladikavkaza, Tiflisa, Batuma, Krimea, Odese, pa Dunavom ravno u Ilok. To se nije moglo provesti jer je moj suputnik Bolek Bojarski predugo spavao i porječkali smo se. — Na tom sam putu shvatio da ima samo *jedna* civilizacija, ali više kulturâ.

Povratak u Beč. Sa stidom sam se odrekao potpisa: stud. med. i počeo pisati stud. phil. Mi medicinari nismo mnogo cijenili druge fakultete. No ni kao stud. phil. nisam pravo znao što mi je svrha studija. Nitko me nije upozorio da postoje neke propisane grupe predmeta na tom fakultetu. Ja sam želio studirati slavistiku i geografiju. Da to nije grupa, saznao sam kasno. Da uz slavistiku treba uzeti još koji drugi jezik — latinski ili grčki ili njemački, to nisam znao, niti bih htio to upisati, a da uz geografiju ide kao zakonita sestra historija, ni to nisam znao. Geografija je bila zamaman predmet, i danas ga smatram vrlo potrebnim, korisnim i važnim za obrazovanje, mnogo važnijim od mnogih drugih predmeta, a pogotovo od njene tobožnje sestrice historije.

Jest, geografija je velika, plemenita, uzvišena, čovjekoljubiva nauka, a historija nas uči megalomaniji i mržnji. Nisam imao sreću da slušam ijednog znamenitog geografa na sveučilištu. Bio sam upućen na knjige. Promatrati dobru zemljopisnu kartu užitak je jednak putovanju. Studirati dobre planove gradova isto tako. Putovati s geologom po bregovima slično je Danteovu putovanju kroz raj. Koliko bogatstvo razlikâ, kako široko puca polje fantaziji! Promatrati zvijezde kroz teleskop uzvišeniji je osjećaj od ikojeg drugog zakona. Samo što za geologiju treba poznavati kemiju, a za astronomiju matematiku. To su predmeti kojih nisam naučio. Pa ipak je i ono što je bilo pristupno mom predznanju, bilo dovoljno da zavolim geografiju koliko i filologiju.

Plan svog budućeg rada nacrtao sam u osamnaestoj godini, i on je bar u jednom dijelu izveden uza sve tumananje kroz labirinte različitih disciplina. Šest godina sveučilišnih nauka proteklo je u zanimanju za svašta i koješta, no najmanje za politiku. Ona mi je bila

¹¹⁸ Ruski: Zbogom, Koloža, nikada neću zaboraviti tvoje drevne ljepote.

¹¹⁹ *Dmitrij Serjejevič Sipjagin* (1853-1903), ruski državnik; ubio ga student Balmašov.

¹²⁰ *Emile Loubet* (1838-1929), francuski političar, predsjednik republike 1899-1906.

¹²¹ *Petar Budmani* (1835-1914), filolog iz Dubrovnika, urednik Akademijinog rječnika; autor više gramatika stranih jezika.

tuđa kao i povijest. Pa ipak sam baš iz povijesti morao polagati profesorski ispit i baš sam u politički najteže vrijeme morao upravljati kazalištem i živjeti u Varšavi.

Kad sam god. 1908. postao namjesnim učiteljem¹²² u zagrebačkoj realnoj gimnaziji, postao sam istodobno kazališnim kritičarem službenih *Narodnih novina* na preporuku Ive Vojnovića kod urednika Janka Iblera. Imao sam potpunu slobodu pisanja kroz pet sezona. Nisam bio pravedan kao kritičar, jer nisam poznao mašineriju tog kompliciranog zavoda. Kao srednjoškolski profesor također nisam bio pravedan prema svojim učenicima premda sam to nastojao da budem. Talentirani su bili u težem položaju od lijenčina. No to mi zacijelo ne zamjeravaju danas neki od mojih đaka iz realne gimnazije i trgovačke akademije. Ni Vladimir Kirin, ni Joža Horvat, ni Krešimir Baranović, ni drugi.

U rat sam bio pozvan 1914, jer me nisu htjeli reklamirati. Kratkovidnost me je dovela u trensku¹²³ vojarnu za pisara. Tomu mi se rugao u javnosti neki »novinar«, no mene nije stid. Nakon devet mjeseci dodijeljen sam zem. vladi, odjelu za bogoštovlje i nastavu.¹²⁴ U školu natrag nisam htio kad me tamo nisu trebali. Da su me trebali, bili bi me iz vojske reklamirali. Kod vlade sam bio pet godina referent za naučne i prosvjetne zavode, naročito za kazalište. Kroz to vrijeme nekoliko godina tajništva u Društvu hrvatskih književnika i urednikovanja izdanjâ tog društva i dvije godine urednikovanja *Savremenika*, prevođenje drama za kazalište, romana za Andrićevu Zabavnu biblioteku, dječjih knjiga, namijenjenih kćerima mog brata Franje, u izdanju Mirka Breyera¹²⁵ i Kuglija¹²⁶ itd.

A u svibnju 1921. imenovanje za intendanta hrvatskog kazališta u Zagrebu. Tu prestajem.

Šest godina intendanture, osam godina u Varšavi, sedam mjeseci ponovne intendanture – to su knjige za sebe.

Imam li što komu zamjeriti? Nemam. Biti zahvalan? Dakako. Žao mi je samo što su oni ljudi kojima sam dužan hvalu većinom u grobu. I otac moj i moj dragi brat Tonča i mnogi drugovi i prijatelji. Još je, hvala bogu, živa mama, koja mi zacijelo nikada ništa nije zamjerila; ni surovosti ni nezahvalnosti. Ona se moli bogu za mene kad to već ne činim ja.

Zagreb, 4. siječnja 1943.

Kritike i članci, Zagreb, 1943.

¹²² Nekadašnji izraz za *suplent*, *profesorski vježbenik*.

¹²³ *trenski* – prid. prema franc. *train*, "kako su se u Austriji nazivale opskrbe čete koje su išle iza vojske (trupna komora), a služili su u njima neborci" (B. Klaić)

¹²⁴ Ministarstvo prosvjete.

¹²⁵ *Mirko Breyer* (1863-1947), kulturni historičar, autor rasprava o hrvatskoj kulturnoj i književnoj povijesti; poznat i kao izdavač i antikvar.

¹²⁶ *Stjepan Kugli* (1851-1915), poznati zagrebački nakladnik, knjižar i tiskar; tiskao gotovo sva djela hrvatskih književnih velikana druge polovice 19. stoljeća.

Rječnik

aleksandrinski – pridjev prema *aleksandrinar*, rimovani stih dvanaesterac; naziv dolazi zato što je njime spjevana francuski srednjovjekovni *Roman d'Alexandre*
Ansichtskarta (njem.) – razglednica

babak – vrsta kukca, "španjolska mušica"; luči tvar koja izaziva mjeure i ima opojno (navodno, afrodizijačko) djelovanje

braccianski – pridjev prema *Bracciano*, gradić u Italiji nedaleko Rima; posjed knezova Odeschalchi

bregunica – vrsta lastavice

causeur (franc.) – kozer, čovjek koji ugodno pripovijeda, koji umije zabavljati
chillonska kula – utvrda na obali Ženevskog jezera

data (lat.) – podaci

datura – biljka kužnjak, otrovna biljka neugodnog mirisa

dazulja – "kukac kome Benešić u svom Hrvatsko-poljskom rječniku bilježi dva latinska imena, tj. dvije vrste: *astynomus* i *hammaticherus* (prema pristupačnim mi našim priručnicima nisam mogao tačno odrediti o kojem se kukcu radi)" (Bratoljub Klaić)

deliciae mundi (lat.) – naslade svijeta
došasti – sljedeći

Drobner, Bolesław (1883-1968) – poljski socijalistički političar

droška (rus.) – ruska niska kočija sa dva ili tri sjedala, fijaker, najamna kočija

Dunavci – naziv za rukavce rijeke Dunav

Deletovci – selo blizu Vukovara

enuncijacija (lat.) – izjava, javno očitovanje

esekerski – osječki (prema njemačkom nazivu za Osijek: *Essek*)

guker (njem.) – dalekozor

horografija (grč.) – opis neke zemlje ili kraja

kenotafij (grč.) – prazan grob, spomenik podignut za pokojnika kojemu se tijelo nalazi drugdje

kiljer (tur.) – sobica, sobičak, dio zajedničke kuće koji je zasebno boravište bračnog para

klajderštok (njem.) – vješalica

Kulturbund – udruženje Nijemaca izvan Njemačke pronacističke orijentacije, djelovalo i kod nas

marazam (grč.) – oronulost, iscrpljenost, iznemoglost

mtc. – kratica za metrička centa (100 kg)

oblast – vlast

Orljava – rijeka koja protiče kroz Požegu

pravdati se – svađati se

raubriter (njem.) – vitez-razbojnik

refektorij (lat.) – blagovaonica u samostanu

retikil (franc.) – mreža

rusomača – vrsta korova

salviran (lat.) – spašen

Spannung (njem.) – napetost, rizik od

gubitka

surduk (tur.) – jaruga, provalija, klanac

dio pozornice na kojem visi "zašniran"

dio kulisa (Klaić)

Šašinci – selo u Srijemu nedaleko Sremske Mitrovice

šedrovan (tur.) – vodoskok

šlahćic (polj.) – plemić

šnirboden (njem.) – "nadstroplje", gornji

vinjaga – vinova loza

wienerneustadski – pridjev prema Wiener Neustadt (Bečko Novo Mjesto)